

MEVLÂNA DÜŞÜNÇESİNDE DOST VE DOSTLUK

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

Özet

Şems ile Mevlâna'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir, kısaca “*ikiz ruhlar*”ın iki ayrı bedende ama tek bir ruhta kavuşmasıdır. Hakiki veli ve hakiki dost olarak nitelendirdiği Mevlâna için methiyeler düzen Şems, kendisini onun karşısında hiçliğe indirmektedir. Her ne kadar Mevlâna, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder. Şems'in hayat lügatinde dostluk, Mevlâna'yı gördükten sonra nefsinin öldürmektir. Dostluk, Mevlâna ve Şems'te doruğa ulaşmıştır. Şems-i Tebrizî'nin kaybolmasından sonra Mevlâna çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından olmak üzere birçok gazel ve rubâilerini yazmış, Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücud görüşü içinde mistik bir ruhun duyguları halinde dile getirmiştir. Tebrizli Şems, Mevlâna'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infîlâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlâna'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlâna, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır. Şems, Mevlâna'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Sufilik yaşadığı bir tecrübe olmasına rağmen yine de sıradan bir din bilgini olarak yaşayan Mevlâna, Şems'le tanıştıktan sonra aşkımdan coşan ve kaynayan okyanus halini almıştır. Okyanusların birbirlerinde buldukları fakat başkalarının bulamadıkları en önemli zenginlik, zahiri dünyada bulunmayan aynaydı. Bunlar, şeyhlik, mürşitlik, halifelik, müritlik makamlarının daha da ötelere aşarak birbirlerine ayna oldular. Şems, Murad yani istenilen kişi. Mevlâna ise Murad'ın Murad'ı olmuştur. Mânâ denizinden inci çıkaran Mevlâna'dır. Şems ise tüccardır, incileri alandır; ancak o, değer biçer. Nihayetinde, Şems ve Mevlâna, yetkin insan olmanın, erdem ve yaratılışın sırrıdır. Hakikatin terennümü, muhabbetin tecellisi ve insanlık dokusunun birer atlasıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, dost, dostluk, Şems, erdem.

Friend and Friendship in Rumi's Thought

Abstract

The meeting, intimacy, and the being equal in the final stage of Shams and Rumi is the summit of unification, friendship, and affection, shortly it is the meeting in two separate bodies but in one soul of “twin souls”. Rhapsodizing about Rumi he describes as true saint and true friend, Shams, before him, lowers himself to nothingness. Much as Rumi initially acted like a dervish toward Shams, the relationship between them does not bring to mind the relationship between a dervish and a sheikh or a disciple and an expert. This relationship appears in the way of an affection that the two friends change their roles from time to time. The friendship in Shams's life glossary is to kill nafs after seeing Rumi. Friendship peaked in Rumi and Shams. After the disappearance of Shams-i-Tabrîzî, Rumi, using his name, sometimes through his mouth, wrote a lot of odes and quatrains; he uttered divine love, by showing Shams as a symbol, in the feelings of a mystical soul in the view of unity of existence. Shams-i-Tabrîzî fired Rumi, but he was confronted with such an explosion that he had burned himself in his flames. Indeed, the coming of Shams-i-Tabrîzî brought about recovery and self-discovery of Rumi. Rumi finds disappearing Shams in his own soul and body. Shams gave Rumi pure reason, the formula of getting rid of chain of rationalism. Living as an ordinary religious scholar although Sufism is an experience that he experienced, Rumi, after meeting with Shams, became an ocean, which is intoxicated with love and boiling. The most important wealth that oceans find in each other but the others cannot find was the mirror. They became mirrors for each other, by surpassing the authorities of sheikhdom, guruship, caliphate, novitiate. Shams became Murad, desired person. Rumi became Murad of Murad. The person who collects pearl from the sea is Rumi and Shams is a merchant and the person who gets the pearls; only he values. Ultimately, Shams and Rumi are the mysteries of being competent human, merit, and creation. They are songs of the truth, manifestations of affection, and mainstays of texture of humanity.

Keywords: Rumi, friend, friendship, Shams, merit.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bacetinkaya@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1309-9663.

Giriş

Modernleşme ve dünyevileşme, insanları yalnızlık ve yabancılaşmaya itmektedir. Yalnız yaşama isteği, toplumdaki kaçma arayışı, bireyleri kendi küçük dünyalarına kapatmaktadır.

Bu durumda fertlerde bireyselleşmeye yol açmakta; neticede kişilik ve kimlikler üzerinde aşınmalara sebep olmaktadır. Normal ve doğal olan, insanın cemiyet içinde varlığını korumasıdır. Tabii olan gerçekleşmeyince, aile ve toplum sathındaki örselenmeler, sağlıklı bir geleceğin inşasını güçleştirmektedir.

Yalnızlıktan kurtulup beraber ve bir olmanın zevkine varan kimsenin tefekkür ve tevekkül âlemi de zenginleşir. Hataları ve zulümleri bağışlar, merhametin temsilcisi olur. Şefkatin ve rahmetin arkadaşı olur. Onun için Son Elçi (s) buyuruyor ki: “Yalnızlık kötü arkadaştan iyidir. İyi arkadaş yalnızlıktan hayırlıdır. Hayır konuşmak susmaktan hayırlıdır. Susmak kötü konuşmaktan hayırlıdır.”¹

İyi arkadaş, dostluğa açılan bir kapı gibidir. Onda sevgi ve muhabbetin tezahürleri görülür. Bir arada bulunmak, sohbet etmek ve paylaşmak, dostluğun bereket halleridir. İşte Mevlâna ile Şems arasındaki sevgi ve dostlukta bu halin en sıcak ve samimi numunesidir.

Şems ile Mevlâna'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması hem madde ve hem de gönül âleminde önemli etkiler/izler bırakmıştır. Bu vuslatın sonucu, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir; kısaca “*ikiz ruhlar*”ın iki ayrı bedende ama tek bir ruhta kavuşmasıydı. Bundan dolayı öncelikle “*uyarıcı ruh*”un, yani Şems'in dünyasındaki dost ve dostluğun karşılığını aramak gerekmektedir.

Dostluğun Ötesindeki Dostluk

Âriflerin ârifi Şems için ârifle bulunmak övünülecek ve haz duyulacak bir haldir. Çünkü ârifle beraber olmak, benlik davasından uzaklaşmaktır². Ancak ârif olmak güçtür; zira gerçek âriflik, dostu her dem hatırlamak ve onun dostluğuna doymamaktır, “*gönlün fikirle, tenin hizmetle ve gözün yakın olmakla meşgul bulunmasıdır.*”³

Hoşluk ve saadeti, Şems dostlar topluluğu içinde arar. Ona göre “*onlar birbirlerinin yanına sokulurlar. Birbirlerine nazlanır ve yüz gösterirler. Ayrılan ise; tek başına ayrı olarak kala kaldı.*”⁴

Şems'in gözünde benlik ve ihtiras, cem ve cemaatin manasını ve nurunu yok eder, bereketini kaçıır⁵.

Asıl bereketli olan anlar, dost ile beraberlik anlarıdır⁶.

O halde Tebrizli Şems'in lügatinde “*hakikî dost*” kimdir? Bu açık sorunun cevaplarını farklı tonlarda, ama yalın bir şekilde vermektedir:

“*Hakikî dost Tanrı gibi mahrem olmalıdır. Dostun çirkinliklerine, hoşla gitmeyen hallerine tahammül etmeli, hatasından incinmemelidir. Dosttan yüz çevirmemelidir, dostta itiraz etmemelidir. Nitekim rahmeti bol olan Tanrı kullarının ayıplarından, günahlarından, noksanlarından dolayı onlardan yüz çevirmez. Tam bir inayet ve şefkatle, onlara rızkını verir. İşte garazsız, ıvazsız dostluk budur.*”⁷

“*Bir kâğıt düşün ki bir yüzü sana, öteki yüzü de sevgiliye dönüktür. Yahut her yüzü bir başkasına çevrilmiştir. Kâğıdın sana dönük olan yüzünü okuyabilirsin, ama asıl dostta ve sevgili tarafına dönük olan yönünü okumak gerek.*”⁸

“*Akıllı ve insanoğlu olan odur ki, hep kendi mektubunu okumasın; arada dostun mektubunu da okusun.*”⁹

¹ Hâkim, III, s. 343.

² Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar)* I, (çev. M. Nuri Gencosman), İstanbul 1974, s. 186.

³ Arif Etik, *Şems ve Mevlâna*, Konya 1982, s. 64.

⁴ Etik, *aynı eser*, s. 69.

⁵ Etik, *aynı eser*, s. 69.

⁶ Bk. Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar)* I, s. 115.

⁷ Mehmet Önder, *Mevlâna*, Ankara 1982, s. 45.

⁸ Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar)* I, s. 185.

⁹ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 231.

“Eğer iki dost, birbirinin yanında yahut karşı karşıya oturmuş konuşuyorlarsa o muhabbetin tadı ile, onları uzaktan seyretmenin tadı bir olur mu? Ama o uzaklık, eğer sende gönül sefası var da engel olmuyorsa, onun zevkine göre yakınlık zevki nerede kalır? Bir kimse ki, uzaktan huzurda olursa, yakında nasıl olur?”¹⁰

“Bu şarta bağlı “Eğer”den bahsetmek dosta çok zor gelir. Eğer, meğer, keşke, zannedersenem gibi sözler hep böyledir.”¹¹

Şems ve Sokrat Benzeşmesi

Şu ana kadar ifade ettiklerimizden çıkarılacağı gibi Şems, Mevlâna üzerinde küçümsenmeyecek kadar önemli ve can alıcı bir etki meydana getirdi. Fikir adamları ve araştırmacıları Şems ile Sokrat arasında sık sık paralellikler kurarlar. Tabii ki, bunun ikinci ayağı Mevlâna ile Eflatun arasında bir mukayeseye girişmektir.

Celâleddin’in yeni şahsiyetini kazanması için geçirdiği kemâlâta doğru değişim ve dönüşüm Sokrat’ın Eflatun üzerinde yaptığı etkiye benzer özellikler taşımaktadır.

Gerçekten Şems-i Tebrizî, Sokrat gibi hiçbir eser yazmamış şifâî yöntem kullanan bir gönül filozofuydu. Onun gibi çevrenin saldırıları ve tacizlerine maruz kalmış, anlaşılamayan ve anlatılamayan fikirler ve sözler nedeniyle büyük ihtimalle öldürülmüştü. Mevlâna da Eflatun gibi sanatkâr ruhlu bir feylesoftu. Aralarındaki fark, Eflatun’da cedel usûl hitabî usûle galip olduğu halde, Mevlâna’da hitabî ve sanatkârane ifade diyalektiğe baskındır¹².

Birazdan görüleceği gibi, bu benzetmeler haksız, sahte ve karşılıksız sayılmazlar. Yine her ikisi de ilim ve fikir erbabı üzerinde iz bırakmışlar, yaydıkları düşüncelerin sanatkârane bir şekil alması için uğraş vermişlerdir. Bununla birlikte dünyevî bilginin aşırı yüceltilmesini gereksiz görmüşler, nefis terbiyesini ve vicdan safiyetinin gerekliliğini, aşkın kutsiyetini öne çıkarmışlardı¹³.

Şems’in Mevlâna üzerindeki etkisi Sokrat’ın Eflatun üzerindeki tesirinin yanı sıra başka benzetmelere konu olabilmektedir. Mesela, M. Barres:

“Cihanın en cazip hâdiselerinden biri de Sokrat’la Eflâton’da olduğu kadar, Şems’le Mevlânâ’da da birbirinden ayrılmayacak derecede tehalükle birbirine karışmak isteğişleri bu ruh birliğinden doğmuş bir şeydir. Üstadla talebesinin birbirlerinin yerine geçmeleri Tevrat’la İlyas ve Elyesa’da da görülüyor” dedikten sonra başka bir yerde de şöyle demektedir:

“Şems’le Mevlânâ’nın dostluğunun çok makul ve tabii bulmakla beraber, talihin bir lutfu olmak üzere, esrarlı ve cazip bir tarafı olan Goethe ve Schiller’in arkadaşlığı ile ölçmek isterim.”¹⁴

Şems’i Sokrat’a benzetenlerin haklı¹⁵ olmalarının diğer bir gerekçesi de onun da Sokrat gibi kendi tarafından yazılmış bir eseri olmamasıdır. Ancak sözleri kaleme alınmış ve önemli bir eser günümüze kadar ulaşmıştır. O da Sokrat’ın Eflatun’u hazırladığı gibi Mevlâna’yı hazırlamıştır ve en önemli unutulmaz ve taze eser Mevlâna olmuş yahut da Sokrat’ı nasıl Eflatun ortaya çıkarmışsa Şems de Mevlâna’yı dünyaya tanıtmıştır. Aksi taktirde belki de Şems hem de Sokrat insanlar tarafından bilinmeyecek ve tanınmayacaktı¹⁶.

Eflatun’un Devlet adlı eserinin mütercimleri de kitabın önsözünde şu ifadeleri kullanmaktadırlar: “Şems de Sokrat gibi dünyaya kitap yerine kendini anlamış, sevmiş bir insan bırakıp gidiyor. Eflatun gibi Mevlânâ da bütün düşüncesini ve sanatını bir dostun, emrine, hizmetine

¹⁰ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 348.

¹¹ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 191.

¹² Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 2004, s. 263; ayrıca bk. Asaf Halet Efendi, *Mevlâna ve Mevlevilik*, İstanbul 2002, s. 35.

¹³ Asaf Halet Efendi, *aynı eser*, s. 35.

¹⁴ Asaf Halet Efendi, *aynı eser*, s. 35 (naklen; M. Barres, *Une Enquete aux Pays Levant*, II, s. 130, 227); (krş. Mehmet Bayraktar), *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989, s. 72.

¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul 1999, s. 96 (naklen; Nicholson, *Selected poems from the divanı Shamsi Tabriz*, 1898, P. XX).

¹⁶ Gölpınarlı, *aynı eser*, s. 96.

koyuyor. Dar kafaluların öldürdüğü Sokrat'ın da Şems'in de ölümleri, yepyeni bir düşünüş ve duyuş akımının başlangıcı oluyor”¹⁷

Mevlâna'nın oğlu ve aynı zamanda Mevleviliğin önemli temsilcilerinden Sultan Veled kendi Mesnevi'sinde Şems'in menkıbeleri ile ilgili şunları söyler: “Tanrı'nın aşıklarının üç derecesi vardır ve sevgililerin de üç derecesi vardı: Mansur-u Hallac âşıklık makamında birinci derecede idi. Bu mertebelerin ortası, büyüktür, sonuncusu ise, daha büyüktür. Bu üç derecenin durumu âlemde gözüktü; fakat mâşukların o üç derecesi gizlidir. Olgun ve eren âşıklar ile derecenin yalnız adını işittiler ve onu görmek isteğinde bulundular. Orta derecenin adı ve şöhreti kimseye ulaşmadı, sonuncu dereceden zaten hiç haberleri olmadı. Mevlâna Şemseddin-i Tebrizî son derecedeki sevgililerin, başbuğ ve şahı idi. Mevlâna bundan dolayı: “Kuşluk vaktinin kuşları, onun ışığına dayanamaz; nerede kaldı ki gece kuşları onu görmeyi arzu etsin.”¹⁸

Şems'in Gönül Gözünden Mevlâna

Şems, Mevlâna'ya diyor ki: “Ben, seni seviyorum; başkalarını da senin hatırın için seviyorum”¹⁹. Buna mukabil Mevlâna da sevgi, muhabbet ve dostluk kokan şu sözleri haykırır:

“Bunu, Şemseddin-i Tebrizî'den başkaları için mi söylüyorsun? Eğer beni onun için seviyorsan çok iyi olur, benim de hoşuma gider. Onu benim için seviyorsan, niçin, “sevilenlerin yanında sevilmeyenler de hoşla gider” diyorsun? Bu böyledir. Sevgili razı olduktan sonra başkalarını da onunla birlikte severler.”²⁰

Şems, gerçek ve can dostun verdiklerinin maddî dünyada karşılığı az da olsa, gönül dünyasında değer ve kıymet bakımından paha biçilemez olduğu konusunda tereddütsüzdür:

“O Tanrı kulları mal bakımından bir hizmette bulunursa bir muhabbet uyanır. Onların işleri o muhabbetle gelişir. Fakat gerçek dostun vereceği bir pul, yabancının vereceği yüz bin dinardan değerlidir. Bu dost yardımını her kim kabul ederse, ona bağlanmış olur. Çünkü o kapalı kapıyı dost vergisi açar. Şeyhin bu güzel suret ve güzel sözleriyle fiil ve hareketlerine asla rıza göstermeyin! Çünkü onların arkasından bir şey gizlidir. Onu isteyin. Onun iki sözü vardır. Ama iki yüzlülükle söylenmiş olan sözü bütün velilerin canları, ruhları özlemekte ve bunu istememektedir. Mevlâna Şemseddin-i Tebrizî'yi bulmak ve onunla sohbet etmek arzusundadır. Halbuki, o doğru ve nifaksız sözü Peygamberlerin ruhları bile arzulamaktadır.”²¹

Şems, yüzüne karşı söylenen “veli, ermiş” sözlerine hiç itibar etmez. Ancak gerçek veliyi de işaret etmeden yapamaz. Gerçek Veli'nin dostu olmak ona yeter. O bununla övünür:

“Bana veli diyorlar. Dedim ki haydi öyle olsun, bana bundan ne kıvanç olabilir? Belki ben bununla öğünürsem çok çirkin düşer, ancak Mevlâna, Kur'an ve hadiste yazılı vasıflardan anlaşıldığına göre velidir. Ben de velinin velisi, dostun dostuyum; bu bakımdan daha sağlamım.”²²

Hakiki veli ve hakiki dost olarak nitelendirdiği Mevlâna için methiyelere devam ederken, kendisini onun karşısında küçük görerek hiçliğe indirmektedir:

“Mevlânâ'nın yüzü güzeldir. Bizim de hem güzel hem de çirkin tarafımız var. Mevlânâ bizim güzel tarafımızı görmüş, çirkin tarafımızı görmemişti. Bu sefer iki yüzlülük etmiyorum, çirkinliğimi gösteriyorum ki, beni olduğum gibi görsün. Hem güzellik yönümü hem çirkinlik yönümü anlasın.”²³

Mevlâna'nın kendisinin sadece güzel tarafını bildiğini ve çirkin yönünü görmediğinin sıkıntısı içindeki Şems, kozmolojik örneklerle girişir. Ancak ismi “güneş”le aynı anlama geldiği ve Mevlâna'nın bu yönünü şiirlerinde konu yapmasına rağmen, kendisini o büyük alemde (makrokozm) bir yere yerleştiremez. Onun büyük evreninde sadece Güneş ve Ay vardır:

¹⁷ Sahattin Eyüpoğlu – M. Ali Cımcöz, “Önsöz”, *Eflatun* içinde, İstanbul 1995, s. 5.

¹⁸ Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler (Risâle)*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 122.

¹⁹ Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, 130.

²⁰ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 130.

²¹ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 69-70.

²² Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 32; krş. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 2001, s. 213.

²³ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 40.

“Bu Mevlânâ Ay’dır; benim varlığımın Güneşine gözler erişemez. Ancak Ay’a erişebilir. Işığının ve aydınlığının son derece parlaklığından dolayı gözler güneşe bakamaz. O ay güneşe erişemez, ama Güneş Ay’a yetişebilir. Nasıl ki yüce Tanrı Kur’ân’da, “Onu gözler kavrayamaz, ama o gözleri kavrar”²⁴, buyuruyor.”²⁵

Mevlâna’nın, Hak ehlinde olduğunu ve onun dergahına güzel sözden bir başka bir şeyin layık olmadığını düşünen Şems²⁶, Mevlâna’yı sırların sırrının yolunun bir bedeli olduğunu, birtakım sıkıntılara ve fedakarlıklara katlanması hususunda ikaz eder. Ancak çile ve ızdırapların sonucunda alacağı mükafatları da ifşa eder:

“Halvette sana onlardan uzaklaşmak mı düşer yoksa onlara senden ayrılmak mı yaraşır? Siz bizdensiniz biz de sizdeniz. Halbuki onlar bizden, biz de onlardan değiliz, Allah için! Onların saçı sakalı var, benim henüz sakalım yok. İşte burada Mevlâna ile son görüşmemiz böyle oldu. Mevlâna bizden çekiniyordu. Yalnız kaldığımız zaman ona iki üç gün kadar üst üste halvette buluşmak gerekli olduğunu söyledim. Bana kesin olarak söz verersen, bunun nasıl olacağını anlatayım, dedim.

Güneş bütün âlemi aydınlatır. Benim ağızından çıkan sözler ise pek parlak görünmekle beraber, siyah perdeler altındadır. Bu güneş, onların arkasında kalmıştır. Yüzleri göklere dönüktür. Halbuki yerlerin de, göklerin de ışığı ondandır.

Güneşin yüzü Mevlânâ’ya dönüktür. Çünkü Mevlânâ’nın da yüzü güneşe karşıdır.”²⁷

Yüzü, gözlerin zatını müşahede edemediği, Güneş’e dönük olan Mevlâna’yla ilgili sözleriyle, Şems, okuyucuyu şaşırtır. Zira o, bir bakarsınız Rumî’yi bir anda en güzel, en üstün meziyet ve yetenekleriyle anar, hemen arkasından onunla ilgili kendisinin bile çekindiği mahrem mevzuları dünyaya ilan eder:

“Mevlânâ’ya gelince; onun, bu saatte dünyanın hiç bir yerinde eşi ve benzeri yoktur. Bütün fenlerde, temel bilgilerde, din bilgisinde, gramer, sentaks, mantık ilimlerinde en büyük uzmanlarla kuvvetle konuşur, tartışır. Onlardan daha üstün, onlardan daha zevkli, onlardan daha güzeldir. Gerekirse, gönlü isterse üzüntüsü engel olmazsa, konunun tatsızlığı buna sebep olmazsa, hepsinden daha yetkili konuşur. Ben akıl yönünden bilinmesi gerekli bu bahislerde yüz yıl çalışsam ondaki ilim ve hünerin onda birini elde edemem. O kendisini bilmez sanır ve öyle zanneder. Benim önümde, beni dinlerken; nasıl anlatayım ayıptır söylemesi, babasının önüne oturmuş iki yaşında bir çocuk yahut Müslümanlığa dair hiçbir şey işitmemiş dönme bir Müslüman gibi öylesine utangaç bir hal alır.”²⁸

Ama yine de Şems, çoğu zaman yaptığı gibi, kadim ve belki de tek dost Mevlâna’yı ve kabiliyetlerini methetmekle bitiremez:

“Ben de bir tamah varsa sadece Mevlânâ yeter bana. Unutmayın ki, siz hep kendi mektubunuzu okudunuz hele dostun mektubundan da bir şeyler okuyun. Size bu daha faydalı olur. Bütün bu sıkıntılarınız, sizin hep kendi mektubunuzu okuyup da sevgilinin namesini okumamanızdan ileri geliyor. O hayal, ilimden, marifetten doğuyor. O hayalden sonra da başka bir ilim ve marifet vardır. O ilim ve marifetin de başkaca uzun hayalleri vardır.”²⁹

Giriş bölümünde bahsettiğimiz veçhile, Mevlâna, Makâlât’ta bulunan birçok hikâyeyi Mesnevî’de zikretmiştir. Ayrıca yine daha önce söylediğimiz gibi Mevlâna birçok şiir ve gazelini Şems söylemiş gibi onun ismini zikrederek bitirir.³⁰ Ancak, Şems’in psikolojik özelliklerinden ve zaaflarından haberdar olan dergâh çevresi, bu durumu tersine çevirerek onu birtakım sözlerle de üzmetten ve kızdırmaktan çekinmez:

²⁴ En’am, 103.

²⁵ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 81.

²⁶ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 95.

²⁷ Şems-i Tebrizî, aynı eser s. 173-174.

²⁸ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 192.

²⁹ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 194.

³⁰ Bu hususu, bizzat Şems’in ağızından söyleyen ifadeler de bulunmaktadır: “Ulu Tanrı’nın yüce zatına ant içerim ki Mevlâna eğer benim sözümü başkalarına aktarmak isterse benden daha iyi aktarır. Bunu daha güzel nükteler ve manalar süsler. Ama Mevlâna yine de benim sözümü nakletmiş olmaz.” Bk. Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 308.

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

“Şimdi Mevlânâ'nın “incindim” dediği meseleden söz açayım. “Mevlânâ'nın sözlerinden Şems çok faydalıyor” demişler. Evet bana şu yönden faydası var ki, bu surette bize yardımcı olur, bana bazı işaretlerde bulunur. Ama o işaretler size değil, yalnız banadır. Onun hitabı da size değildir. Görüyorsunuz ya, beni bir garip olarak nasıl buldu; nasıl rahata, huzura kavuşturdu! Şu hâlde Mevlânâ kimin Mevlânâsıdır? O bir kimseye bir isim koyarsa (kimi tutarsa) asla ondan vazgeçmez. Gece görmüş olduğu her rüya, sabah namazından önce gerçekleşir; ikinci namaz vaktine kadar tesiri devam ederdi. Bunun adet halini almaması için yürekte gelen bir gayretle uğraştım. Bu nasıl şeydir? Bu başka bir namaz mı sayılır?”³¹

Şems ilahî âlemi ve Cenab-ı Bari'yi, Saray ve Sultan'la temsilî olarak sembolize eder. Hz. Muhammed'i de bu Saray'ın daimi kulları içerisinde sayar. Şems bununla da yetinmeyerek, zımmen kendisi ile Mevlânâ'yı da bu has kulları arasına dahil eder. Yalnız burada bir sıkıntısı ve ızdırabını da açığa vurarak, Mevlânâ ile sohbet ve halvetlerinin bazen namazlarını aksatmalarına neden olduğunu ve sonradan kaza ettiklerini anlatır. Yine de bir okuyucu olarak Şems ile Mevlânâ'nın namazlarını istemeyerek de olsa, geciktirmesini veya aksatmasını izah etmekte zorlanıyoruz:

“Kapı dışından gelenlerin sultan sarayına mutlaka kapıdan girmeleri gereklidir. Ama padişahın bazı has kulları da vardır ki, onlar zaten hep içerdedirler. Bu çetin bir konudur. Burada büyük tehlike vardır. Hz. Muhammed (s.) zaten has kullardandır. Kulluk vazifesini tamamıyla yerine getiriyordu. Yine cevap olarak deriz ki: Hz. Peygamber, kullukta tam kuvvet ve kudret kazandığı zatında bile ondan kulluk manası asla eksilmez ve daima daha güçlü olurdu. Kulluğun yüksek zevkini tadardı. O kapıda olduğu vakit kendini içerde görür, içerde iken de kendini yine içerde bulurdu. Ama başkalarında bu cihet zayıf idi; o mana, onlarda eksik kalıyordu. Ben ve Mevlânâ, her ne kadar iş zamanında kasıtlı olmayarak ibadet vaktini geciktirmekteyiz. Buna razı değiliz. Bunları gizlice kaza ediyoruz. Hele cuma günleri namaza gitmesem gönlüm daralır. Niçin onun manasını bu mana ile birleştiremedim diye üzülürüm. Burada gerçekten bir üzüntü olmasa bile yine üzülüyorum.”³²

Cuma namazlarını bile kaçırarak kadar Mevlânâ'yla derin sohbetlere dalan Şems, onu Hz. Muhammed'le özdeşleştirir. Mevlânâ'yla vuslatının mutluluğunu kelimelerle anlatmakta zorlanır:

“Ant olsun ki, senin yüzünü görmek bizim için mutluluktur. Hz. Muhammed'i (s.) görmek dileyen kolayca gitsin Mevlânâ'yı görsün. Rüzgârla dalgalanan çimenler gibi kendini zorlamadan onun önünde eğilsin. Bunun aksine davranmak isteyen de dilediği gibi yaşar.

Mevlânâ'yı bulan ne mutludur! Ben kimim? Ben bir kere buldum, ben de mutluym. Eğer inancında kuşkun varsa, o, en kestirme yoldan kuşklarını giderir. Biz şüphemizden dolayı bunu istiyoruz ki, bir zaman ondan hoşlanasın; bir zaman da sana soğukluk gelsin. Bu bir iş hesabı değildir, dostluk hesabı da değildir. Bu yol o tarafa giden kestirme yoldur. Mevlânâ'ya karşı günün hayırla geçsin, gecen saadetleri demenin manası nedir?”³³

Hz. Peygamber'le özdeşleştirdiği kadar olmasa da Şems'teki Mevlânâ aşkı, öyle bir dereceye varır ki, onu “ehl-i beyti”nden daha yakın görür:

“Ben Murad yani istenilen kişi. Mevlânâ ise Murad'ın Murad'ı olmuştur.

Bana ne babam ne anam, onun gösterdiği ilgiyi göstermiştir. O benim sözlerimi en hoş bir şekilde söyler. O, benim kendisine yapmadığım iyilikleri bana yapmıştır.

Mevlânâ askıdaki işlerden konuşur, yağmurdan çamurdan söz açar. Ben namazı bitirdiğim zaman defterini yere vurur kimse okumasın diye bir şey yazmaz.”³⁴

Nihayetinde Şems, dostluk ve muhabbetin nirengi noktasına ulaşmanın dayanılmaz hazzından dem vurur. Zevk de acı da hüznün de ortak. Sıkıntı ve cefa da müşterektir:

“Eğer iki dostu, birbirinin yanında yahut karşı karşıya oturmuş konuşuyorlarsa o muhabbetin tadı ile, onları uzaktan seyretmenin tadı bir olur mu? Ama o uzaklık, eğer sende gönül sefası var da arada engel olmuyorsa, onun zevkine göre yakınlık zevki nerede kalır? Bir kimse ki, uzaktan huzurda

³¹ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 229-230.

³² Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 238.

³³ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 249-250; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 495; Can, *Mevlâna ve Eflatun*, 66-67.

³⁴ Şems-i Tebrizî, *aynı eser*, s. 295

olursa, yakından nasıl olur? Falan yere gidelim derler ona. ‘Hele bir sor’ der, ‘Şemseddin orada mıdır? Eğer yoksa şimdilik işim var...’³⁵; ‘Beni inciten her şey gerçekten Mevlânâ’nın da gönlünü kırar.’³⁶

Dostluğun bu kadar içten ve candan olanını çekemeyen ve kıskananlar elbette olacaktır. Müritler ve Konya halkı darılmaya, başa kalmaya ve kıskanmaya başladılar. Kendi işiyle ilgilenen Mevlâna, öğütlerden sevgi bağı kuvvetlendiriyordu. Şems’e olan bağlılığını ve muhabbetini hiç kimse veya topluluk için feda edecek de değildi:

“O kadar ki Celâleddîn Karatay ‘kendi medresesini tamamlamış, büyük bir toplantı olmuştu. O Ulu bilginler arasında sedir neresidir diye bir konu görüşülüyordu. O günlerde Şems Konya’ya yeni gelmişti. Ahalinin arasında alt başta oturmuştu. İttifakla Mevlânâ’dan sordular ki, sedir nereye derler? Buyurdu ki, Âlimlerin sediri sofanın ortasıdır. Âriflerin sediri evin köşesidir; Sofilerin sediri, sofanın kenarındadır. Âşıkların mezhebinde sedir, dostun yanısırdır. Derhal ayağa kalktı, Şems’in yanına oturdu. Derler ki hemen o gündü ki Şemseddin, halkla Konya uluları arasında meşhur oldu.’ Dostların darılması, Mevlânâ’nın aşk ateşini yelpazeliyor, onun kendini kaybedercesine coşkunluğu onların kakınçta bulunmalarını, kıskançlarını artırıyor, Şems’e olan düşmanlık, kin sınırları aşmış, halkı ayaklandırmıştı.”³⁷

Mevlâna Şems’i canından bile çok sever, onun odasına çakılan bir çiviye bile rıza göstermez. Şems’in odasına çakılan çivi, adeta onun bedenine saplanır:

“Bir gün birisi Mevlânâ’ya ben seni seviyorum, diğerlerini de senin için seviyorum demiş. Mevlânâ ona: ‘Eğer bu diğerlerinden maksadın Şems ise bu iyi. Ama eğer beni onun için seversen bu daha iyi, sevgiliden başkası sevgiliye uyuluş için sevilir’ cevabını vermiştir. Mevlânâ’nın Şems’i nasıl bir sevgi ile sevdiğini şu hikayeden dinleyebiliriz. Birisi bir gün Mevlânâ’nın medresesinde Şems’in hücrelerinde bir çivi çakıyormuş, Mevlânâ ‘bizim bu medrese velilerin durağıdır. Bu hücre ise, Şems’in hücreleridir, buraya çivi çakmaktan korkmuyorlar mı? Bana sanki bu çiviye ciğerime saplıyorlarmış gibi geliyor’ demiştir.”³⁸

Şems Mevlâna’yla sanki iş bölümü yapar. Hem kendisinin hem de Sevgili Dost’unun ince ve değerli işle ilgili görevlerini ayırır:

“Bugün mânâ denizin dalgıçı (o mânâ denizinden inci çıkararak) Mevlânâ’dır. Ben ise tacirim. Yani o incileri alıcıyım, onların kıymetini ancak ben bilirim demek istiyorum.”³⁹

Aynı mesleğin farklı alanlarında vazife yapan Şems-i Tebrizî, Mevlâna’yı her gördüğünde, yenilendiğini ve yeniden doğduğunu anlatmaktan büyük bir zevk ve haz duyar:

“Onun halinden, davranışlarından bana –dün görmediğim ve farkına varmadığım- her gün yepyeni bir şey malum olmaktadır. Sizler Mevlânâ’yı şu gördüğünüzden daha iyi anlamaya ve görmeye çalışın ki, sonunda şaşkına dönmeyesiniz ve onun ancak güzel yüzü ve güzel sözleriyle takılıp kalmayasınız. Onda bunun üstünde ve ötesinde daha iyi bir şeyler arayınız.”⁴⁰

Mevlâna’yı övmekten bıkmayan Şems, alçak gönüllüğünü ve mütevaziliğini terk eder. O artık sırlar içinde bir sırdır. Vardığı nokta, adeta Hz. Muhammed’in miraçtaki beşeriyetle ötelere ötesi alemin sınırı olan “Sidretü’l-Münteha”dır. Artık, ona hiçbir veli, ermiş ulaşamaz:

“Şems Mevlânâ’ya: ‘Sen eğer bâtına bağlı isen, ben bâtının bâtınıyım, iyi dinle! Sırların sırrı, nurların nuruyum... Evliya benim sırrıma eremezler...aşk bile benim yolumda bir perde ve engeldir. Yaşayan aşk benim katımda ölüdür.’”⁴¹

Doğruluk, dürüstlük ve mertlik numunesi olan Şems bile, bu vasıflarını muhafaza hususunda saldırılardan çekindiğinin belirtilerini gösterir:

³⁵ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 348.

³⁶ Şems-i Tebrizî, aynı eser, s. 359.

³⁷ Eflâkî, Âriflerin Menâkıbeleri I (Menâkıbu’l-Ârifin), s. 295-296; krş. B. Fûrûzanfer, Mevlâna Celâleddin, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1986, s. 90-91.

³⁸ Etik, Şems ve Mevlâna, s. 55.

³⁹ Etik, aynı eser, s. 54.

⁴⁰ Etik, aynı eser, s. 63.

⁴¹ Etik, aynı eser, s. 73-74.

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

“İçimden birçok büyükleri severim. Onlara karşı muhabbetim vardır, ama açığa vurmam... Bir muhabbet vardır ki asla soğumaz, fakat bu dostluğun değerini kimse bilmez ve takdir etmez. Halbuki benim Mevlânâ'ya açıkladığım sevgi arttı ve eksilmedi, doğrusunu söyleyemiyorum. Ben doğruluğa başladıktan sonra beni dışarı attılar. Eğer tam doğruluk gösterecek olsaydım beni bir hamlede bütün şehirlerden sürer, kapı dışarı ederlerdi”.⁴²

Mevlâna'yı haznesi dolu ve yanmaya hazırlanmış bir lamba gibi düşünenler, Şems'in konumu da bir kibritin yaptığı işle karşılaştırırlar. Asıl yanan ve yandıkça nurlanan Mevlâna idi. Onu uyandırmak ve etrafını aydınlatır hale dönüştürmek için bir kibrit gerekmekteydi ki, bunu da Şems başarmıştı. Başka bir ifadeyle: “Tebrizli Şems, Mevlânâ'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infîlâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı”.⁴³

Onun için Şems'e göre “Dostluk, Mevlânâ'yı gördükten sonra nefsinin öldürmektir. Tâ ki onu bir daha bulamadık öldü desinler.”⁴⁴

Mevlâna'yı daha iyi anlamak için Şems-i Tebrizî'nin onun yanındaki mevkiini tespit etmemiz gerekir.⁴⁵ Mevlâna, her ne kadar kelimelerin onu yeterince anlatamayacağını farkındaysa da kendisini Şems'in imajıyla özdeşleştirmeye çalıştığı beyitler Şems'in kimlik ve şahsiyeti de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Her ne kadar Şems, evrensel insanı ve belki de Allah imajını simgeliyorsa da Mevlâna kendisini ödünç alınmış bir imajla kısıtlamıyordu. Mevlâna ona dayandı, onunla bir oldu, birlik evrenine daldı ve sonunda evrensel benliği elde etti. Onun benlik özelliklerini içselleştirip onunla bir oldu ve huzura kavuştu.⁴⁷

İç dünyadaki birliğin ateşi, zahirî dünyaya yansdı. Bitmek bilmeyen, sonsuz, sınırsız ve kesintisiz sohbetler, Mevlâna ve çevresinin dış görüntülerini değiştirdi. Artık “semâ usulünde, fereci giymede ve sarık sarmada ona uydular.”⁴⁸

Değişim ve tekâmül devam eder. “Eskiden beri hiçbir kimseye ricada, niyazda bulunmayan Mevlânâ, Şems'i gördüğü gün, ona niyaz ederek onunla birlikte halvete oturdu. Öylecesine ki gönlünü dostunun hayalinden başkasına; evinin kapısını da tanıdıklarına tanımadıklarına kapadı. Mihrap ile Minberi istiğna ateşine vurdu. Öğretim kürsüsünü, vaaz minberini terk etti, aşk üstadının huzurunda diz çöktü. Bütün üstatlığına rağmen yeni öğrenci oldu.”⁴⁹

Şems'le Mevlâna'yı karşılaştırdığımızda benzerliklerin ortaya çıkışını engelleyemeyiz. Şöyle ki; Şems'e göre hakikate varmak, ancak sünnete tabi olmak, gösterişten uzak, hal ehli olarak, söz ve eylem birliği içinde, ilâhî aşkla gerçekleşir. Şems de Mevlâna gibi Hz. Peygamber (s.) âşığıdır. Mevlâna, “Ben Muhammed-i Muhtarın yolunun toprağıyım” dediği gibi Şems de “Mustafa'nın (s.) en

⁴² Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, s. 84.

⁴³ Asaf Halet Efendi, *Mevlâna ve Mevlevilik*, s. 33-34.

⁴⁴ Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, s. 155-156.

⁴⁵ Mevlâna'nın Şems'e olan muhabbeti için güzel bir örnek olay da şudur: “Malatyalı Şemseddin diyor ki: Bir gün Hüsameddin Çelebi'nin bağında toplanmış sohbet ediyorduk. Hazret-i Mevlâna iki ayağını bağdaki arkin suyuna sokmuş, ilâhî maârif takrir buyuruyorlardı. Söz arasında, Şems-i Tebrizî'nin vasıflarından da bahsederken son derece övdüler. Mecliste bulunanlardan kutupların makbulü Bedreddin, o sırada bir âh çekerek: “Yazık ne yazık” dedi. Mevlâna: Niçin neden yazık? Kime yazık? Yazığı icabettiren nedir? Yazığın aramızda ne işi var? buyurdular. Bu cevaptan Bedreddin utandı ve başını önüne eğerek: -Teessürüm, Şems-i Tebrizî'yi bulup görüşemediğimden ötürüdür! dedi. Hazret-i Mevlâna, bir an için sustu ve hiçbir şey söylemedi, sonra buyurdu ki: Eğer Mevlâna Şemseddin'in hizmetine kavuşmadıysa, babamın mukaddes canına yemin ederim, öyle bir kimseye kavuştun ki, onun her bir kılında asılı salkım olmuş ve onun sırrının sırrını anlamakta hayran kalmış binlerce Şemseddin vardır. Bu sözden mecliste oturanlar sevindiler ve kalkıp sema etmeye başladılar. O sırada Hazret-i Mevlâna şu beyitleri ihtiva eden gazeli söylemeye başladı: Dudağım gülüm, gülistanım adını söyler söylemez, o gül yanaklı bana geldi, ağzımı vurdu, dedi ki: Sultan benim, gülistanın canı da benim. Benim gibi bir padişahın huzurunu bulmuşken, artık filânı anmak yaraşır mı? Mevlâna: Şems-i Tebriz bahahedir, güzelliğini ve lütfunu söylediğimiz kimse, biziz biz. Evet, Mevlâna Şems-i Tebrizî'yi de överdi ama çokluk onu bahane ederek kendi hakikatini şiirlerinde terennüm etmiştir.” Bk. Mithat Bahâri Beytur, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, İstanbul (tarihsiz), s. 118-120.

⁴⁶ İbrahim Emiroğlu, *Sûfi ve Dil (Mevlâna Örneği)*, İstanbul 2002, s. 17.

⁴⁷ Emiroğlu, *aynı eser*, s. 17.

⁴⁸ Ferîdün b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler (Risâle)*, s. 35.

⁴⁹ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s. 87.

küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen bir hadisini Kuşeyrî Risalesi ve onun gibi en önemli kitaplara değişmem, Peygamber'in hadisleri karşısında, onların hepsi de tatsız ve zevksizdir” diyor. Meşrep ve usul bakımından farklılaşmalar söz konusu olabilir. Mesela, Mevlâna temkinlidir, belki biraz da resmidir; Şems, coşkun, heyecanlı ve kural tanımazdır. Fakat, şu da bir gerçek ki, Şems olmasaydı, Mevlâna belki de bir medrese hocası olacak dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Belki Feridüddin-i Attar'ın Mantku't-Tayr'ı gibi Mesnevi hikayeleri ortaya çıkacaktı; fakat, coşkun ve taşkın şiirler ve gazelleri okuyamayacaktık. Divân-ı Kebir'i görmemiz hayal olacaktı. Diğer taraftan eğer Mevlâna, Şems'le görüşmeseydi, kimse de onun varlığından haberdar olmayacaktı. Onlar mana yönünden görünmeyen alemde bütünü meydana getirdiler.”⁵⁰

Eğer insanlar Mevlâna ile Şems gibi birbirlerinde bulunanı, birbirlerinin hakikatini görebilselerdi, eksik ve zaafalarını tabii karşılansalardı cenneti yeryüzünde yaşarlardı. Mevlâna, “*Şu dünyada gördüğümüz tenlerimiz, vücutlarımız, bizim gölgelerimizdir. Biz aslında bu gölgelerin ötesinde yaşıyoruz*” diye seslenmektedir. İşte, Mevlâna ile Şems, birbirlerinin maddî varlıklarının ötesinde bulunanı müşahade ettiler ve ona muhabbet ve aşk duydular.⁵¹ Baba Kemâl-i Hucendî'nin söylediği gibi:

“Hak âşıkları, erenler gittiler, aşk şehri boş kaldı diye düşünme! Dünya Şems-i Tebrizî'yle doludur ama, Mevlânâ gibi bir er nerede ki onlardaki hakikati görsün.”⁵²

Şems ile muhabbetinin başlangıç evresinde görüşüp kaynaştığında, Mevlâna, zâhirin altında, her velinin, evrensel insanın ve peygamberin keşfettiği okyanusun varlığını sezdi.⁵³

Bu aşamada eski, Şems-i Tebrizî'de tükenmiş, bitmişti. Şems bu haberle doğudan gelmişti, bu haberi getirmişti. Yeni olan ise, Mevlâna'yla başlıyordu.

Hangi “Yeni”? Elbette “Eski”ye sonsuz sevgisi, saygısı ve bağlılığı olan “Yeni”.

“İki denizin birbirine karışmamak üzere kavuştukları yer” ayeti bu iki ruhun, bu iki dostun kavuşmasına da bir işaret kabul edildi. İki coşku bir noktada buluştu. Başta açık açık taşınacak şarap testisi, bu coşkuya işaret etti, remizdi. Mümin ruhlar bu coşkuya özlem çekiyorlardı. Kibrit çakılmış, iki kutup bir araya gelmiş oldu. Şems-i Tebrizî şiddet kutbuydu. Mevlâna yumuşaklık kutbu. Biri hakikatin gazabı, kılıcı, öbürü merhameti, rahmeti, şefkati. Ses ve öfke, kılıç ve güzellik, korku ve muştı; yalvarış, yakarış, titreyiş, sevgi, güzellik... Derece derece ruhun morötesi ışınlarından yedi renge, oradan kızılötesi ışınlarına kadar bütün hallerin yaşantısı ve hallerden yerine oturma üstünlüğüne, makamlara geçiş. Renklerden renklere girişten (telvinden) bütün renklerin birleşip kaynaştığı büyük senteze geçiş, temkine varış”⁵⁴

Şems-i Tebrizî Mevlâna'ya “*salt akl*”ın, rasyonalizmin dar cenderesinden azat olmanın formülünü öğretti. Çünkü onun gönül ve zihin evreninde aklın sınırları bellidir, arkası, sonu cennettir. Gönülün sınırları ise, ölçülüp tespit edilemez/belirlenemez. Söz ve rakamların bittiği yer, fenafillahtır, yani Allah'a kavuşmak ve hakkın zat ve sıfatında erimektir, yanmaktır.⁵⁵

Şems-i Tebrizî Mevlâna ile sohbet ve halvet anlarında mana aleminin gizli odalarını gösterdi. Mevlâna, Şems'siz dönemindeki halini, “*hamdım*” sözleriyle özetler. Şems ile “*pişme*” evresine geçer⁵⁶.

Şems'den sonra bütün vaktini şiire ve semaya ayıran Mevlâna, Kendini Şems-i Tebrizî ile özdeşleştirerek onun ismini kendine lakap olarak seçip kullanır. Mevlâna, taşkın bir aşk, anlatılmaz bir

⁵⁰ Can, *Mevlâna ve Eflatun*, s. 68.

⁵¹ Bu benlik ötesi sevgiye bir örnek: “*Bir gün Şemseddin Mevlâna'dan bir mahbûbe istedi. Mevlâna gitti hareminin, yani hanımının, elinden tutup getirdi. Şemseddin buyurdu ki: Ben Mevlâna'nın bağlılık derecesini ve meşrebinin genişliğini imtihan ediyorum. Bu konuda dediklerinden de fazla imiş.*” Bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtü'l-Üns (Evliyâ Menkabeleri)*, (çev. Lâmiî Çelebi, haz. S. Uludağ, M. Kara), İstanbul 1998, s. 640-641.

⁵² Şefik Can, *Mevlâna ve Eflatun*, İstanbul 2004, s. 68-69.

⁵³ A. Reza Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, (çev. B. Demirkol, İ. Özdemir), Ankara 2000, s. 43.

⁵⁴ Sezai Karakoç, *Mevlâna*, İstanbul 1999, s. 48.

⁵⁵ Kâzım Qurbanzâde, “*Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri*” (çev. Seyfettin Altaylı), *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Ankara, s. 224.

⁵⁶ Qurbanzâde, *aynı makale*, s. 225.

ilahî ilhamla yazdığı eserlerini Divan-ı Şemsi'l-Hakâyık ismiyle süsledi. Mevlâna için tasavvuf belirli eylem ve kurallar çerçevesini aşan bir alandı. Önemli olan onu duymak, hissetmek ve yaşamaktı. Bu anlamda Divan-ı Şemsi'l-Hakâyık'ı, Mevlâna'nın ruhunu bütün samimiyeti, derinliği ve saydamlığı ile ortaya koyan ilahî bir lirizm gibi görmek gerekir. Rumî'nin şiirlerine sinen ve onlarda akseden Yeni Eflatuncu karakterleri zaman zaman görmek mümkündür.⁵⁷

Mevlâna'nın Gönlünde Şems'e Duyulan Muhabbet

Mevlâna, Şems'e olan muhabbet ve bağlılığını onun ismiyle "güneş" arasındaki söz benzeşmesinden hareketle dillendirir:

Güneşin vücuduna delil, yine güneştir. Sana delil lazımsa güneşten yüz çevirme. Gerçi gölge de güneşin varlığından bir nişan verir, fakat asıl güneş her an can nuru bahşeyler. Gölge sana gece masalı gibi uyku getirir. Ama güneş doğuruverince ay yarılır (nuru görünmez olur.) Zaten cihanda güneş gibi misli bulunmaz bir şey yoktur. Baki olan can güneşi öyle bir güneştir ki, asla gurup etmez. Güneş, gerçi dışarıda tektir, fakat onun mislini tasvir etmek mümkündür. Ama kendisinden esir var olan güneş, öyle bir güneştir ki, ona zihinde de dışarda da benzer olamaz. Nerde tasavvurda onun sığacağı bir yer ki misli tasvir edilebilirsin! Şemseddin'in sözü gelince dördüncü kat göğün güneşi başını çekti, gizlendi. Onun adı anılınca ihsanlarından bir remzi anlatmak vacip oldu. Can, şu anda eteğimi çekiyor. Yusuf'un gömleğinden tekrar bir hali söyle, anlat. "Yıllarca süren sohbet hakkı için o güzel hallerden tekrar bir hali söyle, anlat. Ki yer, gök gülsün, sevinsin. Akıl, ruh ve göz de yüz derece daha fazla sevince, neşeye dalsın" (diyor). "Beni külfete sokma, çünkü ben şimdi yokluktayım. Zihnim durakladı, onu övmekten acizim. Ayık olmayan kişinin her söylediği söz –dilerse tekellüfe düşsün, dilerse haddinden fazla zarafet satmaya kalkışsın- yaraşır söz değildir. Eşi bulunmayan o sevgilinin vasfına dair ne söyleyeyim ki bir damarım bile ayık değil! Bu ayrılığın, bu ciğer kanının şerhini şimdi geç, başka bir zamana kadar bunu bırak!" (Can) dedi ki: "Beni doyur, çünkü ben açım. Çabuk ol çünkü vakit keskin bir kılıçtır. Ey yoldaş, ey arkadaş! Süfi, vakit oğludur (bulunduğu vaktin iktizasına göre iş görür) 'Yarın' demek yol şartlarından değildir. Sen yoksa süfi bir er değil misin? Vara, veresiyeden yokluk gelir." Ona dedim ki: "Sevgilinin sırlarını gizli kapalı geçmek daha hoştur. Sen, artık hikayelere kulak ver işi onlardan anla! Dilberlere ait sırların, başkalarına ait sözler içinde söylenmesi daha hoştur." O, "Bunu apaçık söyle ki dini açık olarak anmak, gizli anmaktan iyidir. Perdeyi kaldır ve açıkça söyle ki ben, güzelle gömlekleli olarak yatmam" dedi. Dedim ki: "O apaçık soyunur, çırpıplak bir hale gelirse ne sen kalırsın, ne kucacağın kalır, ne belin! İşte ama, derecesine güneş, bir parçacık yaklaştı mı, her şey yandı gitti! Fitneyi, kargaşalığı ve kan dökücülüğü araştırma, Şems-i Tebrizî'den bundan fazla bahsetme."⁵⁸

Yukarıda kendisinden alıntılar yaptığımız Mesnevî aslında kaybolan ve hasret çekilen Şems-i Tebrizî'nin methiyesi için düşünülmüş evrensel bir eserdir.⁵⁹

Şems hasretidir ki Rûmî'yi yakmış ve onu şairlerin şairi yapmıştır. "Hakikat Güneşi" Şems'i boş yere ülke dışında arayan Rûmî, sonunda onunla vuslata erdiğini ve Sultan Veled'in ifadeleriyle, "Onu kendi içinde ay gibi parlarken bulduğunu" keşfetmiştir. Bu tecrübenin doğurduğu gazeller, tam özdeşleşme duygusuyla kaleme alınır; kendi ismini kullanmak yerine, içtenlikleri bakımından asla aşılammış olan dizelerde aşkını, özlemine, mutluluğunu ve umutsuzluğunu terennüm ettiği şiirlerin çoğunun sonunda mahlas olarak dostunun ismini layık olmuştur. Bu yaşadığı tecrübe, Mesnevî'nin iyi bilinen bir bölümünde şöyle seslendirir:⁶⁰ Birisi, bir dostunun kapısına gelip kapıyı çaldı. Dostu 'Kapıyı çalan kim?' deyince. 'Benim' diye cevap verdi. Dostu 'Git, şimdi zamanı değil. Böyle bir sofraya, ham kişinin makamı olamaz. Hamı, ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir, nifaktan ne kurtarabilir?' dedi. Adamcağız gitti, tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı. Yanıp pişerek tekrar döndü, geldi. Dostunun evinin etrafında dolaşmaya başladı. Kapıya varıp ağzından edepten dışarı bir söz çıkmasını diye yüzlerce korku ile edepli edepli halkayı çaldı. Sevgilisi "Kim o?" deyince

⁵⁷ Qurbanzâde, aynı makale, s. 225.

⁵⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, I, (çev. Veled İzbudak), İstanbul 1991, beyit no: 116-142, s. 10-12.

⁵⁹ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlâna Celâleddin Rûmî*, (çev. Senail Özkan), İstanbul 2000, s. 39.

⁶⁰ Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, s. 307-308.

“Gönlünü alan sevgili sensin” diye cevap verdi. Sevgili “*Madem ki bensin, ey ben, gel içeri gir! Ev dar, iki kişi sığmıyor*” dedi⁶¹.

Dar eve sığmayan iki güzel gönül adamından biri diyor ki: “*Zahir uleması Hz. Rasûl’ün sözlerine vakıftırlar. Şems, Hz. Rasûl’ün esrarına vakıftır. Ben ise, Hz. Rasûl’ün envarına mazhar olmuşum.*”⁶² “*Şems’in erdiği bu makam ve dereceler, taat ve riyazattan dolayı olmayıp, ezelden Hak vergisi idi.*”⁶³

Mevlâna övücü ve iltifatkâr sözleriyle Şems’in makamını hatırlatır:

“*Bir kimse, sultan-ı mahbûbin Mevlânâ Şemseddin Tebrizî hazretlerinin huzurunda ‘Ben delil-i katı ile Hakk’ın mevcudiyetini ispat ederim’ dedi. Ertesi sabah, Mevlânâ Şemseddin hazretleri buyurdular ki: ‘Dün gece melâike gelmişlerdi ve o adam hakkında: Elhamdülillah bizim Hudâ’mızı sabit kıldı, ona Allah ömürler versin; âlemiyân hakkında taksir etmedi’ diye dua ettiler. Ey âdemcik, Hak sâbittir, O’nun delil nesine lazım? Eğer bir iş görmek / ister isen, O’nun huzurunda kendine bir mertebe ve makam ispat eyle! Ve yoksa O, senin delilin olmaksızın sabittir. Nitekim işaret buyrulur: ‘Mahlûkattan hiçbir şey yoktur, illa Allah Teâlâ’ya hamd ile tesbih ederler.’*”⁶⁴

Hüdavendigâr Mevlâna, Şems’i bir an için dahi olsa kaybetmeye veya gözünün önünden gitmesine katlanamaz. Kısa aralıklarla kaybettiği sevgilisini bulduğunda ise, sevgilisi artık Yüce Sevgilisi’yle baş başadır:

Her ne kadar haset eden kişi incinirse de sen o büyük varlığın (Tebrizli Şems’in) vasıflarından bahset. Onun üstünlüğünü çekinmeden anlat. Zaten şu gök kubbesinin altında öteden beri haset etme huyu azalmamıştır. Ben dün gece yarısı kalktım, baktım ki, “gönül” yok! “*Ne oldu; nereye gitti?*” diye onu evin her tarafında aradım, fakat bulamadım. Sonra kendi evimden çıktım. Onu ev ev aramaya başladım. Nihayet zavallıyı bir yerde buldum. Orada “*Ya Rabbi! Ya Rabbi!*” diyerek secdeye kapanmıştı. Bakayım, kime kavuşmak istiyor, kime yalvarıyor diye onun yalvarışına kulak verdim. Ağlarken şunları söylediğimi duydum. Gizli şeyler de senin önünde, aşikâr olan şeyler de senin önünde. Sen her şeyi bildiğin gibi, elbette bunların her ikisini de bilirsin. Benim gizli olan şeyim, şu içimdeki “*sevgi ateşi*”; açık olan şey de âh edişim, yalvarışım, yakarışımıdır. Gönül, o padişahın eserlerini, vasıflarını sayıp duruyordu da adını söylemiyordu. O, gecenin karanlığında herkes uykudayken yalvarıp yakarmaya dalmıştı. O, arada dudak ucuyla gizlice diyordu ki: “*Adını söylemedim ama, o ad, öd ağacından daha güzel kokar, kokusu her tarafa yayılır.*” Gönül diyordu ki: “*Ey seven, sevilen Rabbim! Belki, bir insan bulunur da gece yarısı benim bu sözlerime kulak verir diye korkuyorum, ürkiyorum. Birisi onun adını duyar da ona gerçekten saygıyı göstermez diye ödlüm kopuyor. O güzel ada hürmetsizlik bana çok ağır gelir. Başka birisi adını işitir de ona sevgi ve saygı gösterirse, bu defa kıskançlık beni yakar, yandırır.*” Böylece, gece yarısı yalvarıp duran gönül şaşırılmış, ne yapacağını bilemez hale gelmişti. Derken gönüle hatiften, ötelere bir ses geldi. “*Sevdiğinin adını an, ey inatçı şaşkın, korkma, adını an, gam yeme; kimseden çekinme! Onun adı, senin canının muradına anahtardır. Çabuk, onun adını an! An da hemen sana kapıyı açsın!*” Gönül, haset korkusundan onun adını anamıyordu. Kapı da kapalı kaldı. Seher vaktine kadar bu hal devam etti. Derken ansızın gündüz oldu. Güneş doğdu, yüzünü gösterdi. Hâtifin binlerce defa yalvarışı üzerine gönül, ancak “*Tebriz*” diyebildi. Akli başından gitti, varlığından oldu.

Kendinden geçince de o, efendiler efendisi Şemseddin’in, o cömertlik denizinin adı, gönlün yüzüne nakş oldu⁶⁵.

Efendiler efendisi Şems, Mevlâna’nın dilinden söylendiği gibi, her derde deva olarak yükseliş ve inişler yaşar: Benim Pîrim, benim müridim, benim derdim, benim dermanım; Bu sözü apaçık söylüyorum, benim Şems’im, benim sahibimdir⁶⁶. Yine Mevlâna Şems’e olan saygı, hayranlık ve hürmetini zirveye taşır ve der ki: “*Ah Ne Olurdu Ben Şems-i Tebrizî’nin Kapısında Bir Aşk Tercümânı Olsaydım*” Ben tamamıyla can gibi olmasaydım, sana yüzümü gösterirdim. Benim bir belirtim, bir

⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, (çev. Veled İzbudak), s. 245-246, beyit no: 3056-3064.

⁶² Etik, *Şems ve Mevlâna*, s. 63.

⁶³ Etik, *aynı eser*, s. 72.

⁶⁴ Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, (çev. A. Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul 1994, s. 86.

⁶⁵ Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I, (haz. Şefik Can), İstanbul 2000, s. 377-378.

⁶⁶ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, s. 102 (183 nolu dipnot).

nişanım olsaydı, belirtimi sana gösterirdim. Ey Allah'ım senin lütfün beni bırakmıyor, yoksa senin sevdana kapılırdım da zamanı hesaba katmadan, sonsuza kadar seninle kalabilmem için, bütün zamanları sinek gibi kovar dururdum. Can, gül fidanı aşkına kapıldı da “*Aşkın sırlarını açığa vurmaktan korkmasam, susam gibi baştan başa dil olurdu*” diye söylendi. Halk bana “*Sen akıllı bir kişisin*” diyor. “*Bir an için kendine gel, bu sevdadan vazgeç! Onlara dedim ki: Evet, her ne kadar akıllı idiysem de şimdi böyle aşk delisi oldum.*” Geceleri ay gittiği zaman, hoş ışıklar saçan gümüş kaftanı sana layık bir kaftan olsaydı, elimi uzatır, onun kemerinden tutardım, çeker sana getirirdim. Senin aşkının havasının dalgası, beni bir an için bıraksaydı, ateşler haline gelirdim de âşıkların aşkını artırma çaresi arardım. Onları yakar, yandırırdım. Kıskançlık oku ile korkutup zamanenin gözünü yumdurmasaydı, o zaman apaçık görürdü ki; ben onun elinde bir yaydan başka bir şey değilim. Bu söz ancak Tebrizli Şemseddin'e bir işaretidir. Ah ne olurdu ben onun kapısından bir aşk tercümanı olsaydım⁶⁷.

İki Mürşit/İki Mürit: Tek Ruhta İki Beden

Sufi meclislerinde yapılan gereksiz tartışmalardan biri, Şems mi Mevlâna'yı yetiştirdi. Mevlâna mı Şems'e mürid oldu sorusunun cevabı hususudur. Gereksiz dememizin sebebi, yukarıda Mevlâna'nın Şems'le ilgili sözlerinde gizlidir. Tabii ki, Şems'in de onunla ilgili sözlerini de unutmamak lazımdır.

Gerçekte Mevlâna'nın istikameti, şeyhlik ve dervişlik, müritlik ve muratlık değil, aşktır. Bu süreçte mürit ve murat, şeyh ve derviş, âşık ve mâşuktur. Fakat aşkta fâni olan bu âşık, mâşuk libasına bürünür, mâşuksa âşık görünür. Çelebi Hüsameddin'i, Mevlâna'nın müridi iken Mevlâna, Mesnevî'de onu öyle över ki insan, Hüsameddin Mevlâna'nın üstadı zanneder. Şu hâlde Mevlâna ile Şems arasındaki tefeyyüz, karşılıklıdır⁶⁸ ve birbirini tamamlıyıcıdır.

Birbirlerindeki hakikatleri gören ve dostlukları kelimele sığmayan bu iki büyük veliden hangisi, hangisine mürşit oldu? Hangisi, hangisinden üstündür, faziletlidir, büyüktür? İlâhî aşkta fâni olan velilerin erdem ve fazilet karşılaştırması gereksiz ve sonuçsuz bir çabadır. Bütün kirliliklerden soyutlanmış, ihtiraslarını kontrol etmiş, Hakk'ın tecelligâhına ulaşmış, birlik denizinde yok olmuş yüce kimlikleri⁶⁹ derecelendirmek şaşkınlıktır. Ama yine anlamayanlar için iş sıkıntılıdır. Duygularını ifade edemeyenin halk tercümanını bulmasıdır, bu vasıtasız ilişki.

Mevlâna, acı çekerek Şam'da Şems'i ararken, Mevlâna'nın ilim, irfan ve aşkına gıpta ile bakıp şaşkınlık geçiren Şam'ın arifleri, “*Nasıl oluyor da bir mürşit, mürşit arıyor*” diye sormaktan kendilerini alamamışlar. Mevlânâ, Şems'i aradığı gibi, Şems de evveliyatta Mevlânâ'yı bulmak için çok gezmişti. Mevlânâ'yı bulunca, “*Memleketimden çıkalı Mevlânâ'dan başka bir şey görmedim. Ben aradığımı, Hüdavendigârım'da (Mevlânâ) buldum*” demişti. Bunların birbirlerinde buldukları fakat başkalarının bulamadıkları şey neydi? Karşılıklı olarak buldukları en önemli zenginlik, zahirî dünyada bulunmayan aynaydı. Bunlar, şeyhlik, mürşitlik, halifelik, müritlik makamlarının daha ötelere aşarak birbirine ayna oldular. Onun için birisini ötekinin mürşidi kabul etmek boş, yersiz ve anlamsız bir düşüncedir⁷⁰.

Tasavvuf çevrelerince, özellikle de Mevlevî dergâhı bağlularınca seslendirilen ifadeyle Şems-i Tebrizî Mevlâna'nın sohbet şeyhidir⁷¹. Her ne kadar Mevlâna, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Bundan dolayı Şems, Mevlâna için şu sözleri söylemekten çekinmez: “*Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Peygamberi Muhammed'den sonra Mevlânâ gibi güzel söz söyleyen hiç kimse dünyaya gelmemiştir. Mevlânâ'yı tanımaktan âcizim. Bana onun halinden ve filinden her gün, bir gün önce*

⁶⁷ Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III, (haz. Şefik Can), İstanbul 2000, s. 294-295.

⁶⁸ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, s. 96-97; Can, *Mevlâna, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, s. 57-59.

⁶⁹ Can, *Mevlâna ve Eflatun*, s. 66-67.

⁷⁰ Can, *aynı eser*, s. 66-67; Uzlak, “Çevirenin Önsözü”, s. XV.

⁷¹ Feridun Nafiz, “Çevirenin Önsözü”, Mevlâna Celâleddin (B. Fürûzanfer) içinde, İstanbul 1986, s. XV.

bende bulunmayan bir feyz açılıyor. Onun güzel yüzüyle ve sözleriyle kanaât etmeyiniz. Onda, bu güzelliklerin de üstünde daha yüksek ve daha derin bir şey arayınız.”⁷²

Kendisine peygamberimizden sonra en çok değer verdiğini söylediği Şems-i Tebrizî, bazen de bu rolünü terk edip başka safhaya geçer: “Rumî’nin manevî üstadı olmuştur ve yine, onun için, İlâhî isim ve sıfatların en mükemmel tezahürü, insan-ı kâmil’in kusursuz bir örneği olmuştur. Özellikle, manevî üstadın rolü ve üstâd ile öğrencisi arasındaki ilişkiler hakkında en güzel ve en derin Farsça mısralar içermektedir. Şems-i Tebrizî ismi bile, bizatihî çok semboliktir. Rumî, aynı anda hem üstâda hem de bizzat İlâhî Hakikat’e atıfta bulunuyor gibi gözükken, böylece de pek çok vesileyle üstâd ile Allah arasındaki içsel birliğe imada bulunan mısralarda, bu ismin simgeselliğini sık sık kullanır.”⁷³

Yüksek irfan sahibi Şems, sık sık gördüğü bir rüyanın ve manevî bir ilhamın şevkiyle gönlünde doğan gaybî ve ezeli bir tanışma içinde, Mevlâna’ya muhabbet duyarak âşık oldu. Bu karşılıksız kalmadı, Mevlâna da ona âşık oldu. “Çünkü maşuk, aynı zamanda âşık; âşık, aynı zamanda maşuktur.” Bu, Kur’ân’ın tebliğiyle sabittir. Kur’ân diyor ki: “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”⁷⁴ “İlk önce Allah âşık oluyor, iyi kullar maşuk oluyorlar. Sonra iyi kullar âşık oluyorlar. Allah maşuk oluyor.” Mevlâna, Mesnevi’nin birinci cildinde diyor ki: Güzeller, âşıkları canla başla severler. Bütün maşuklar, âşıklara avlanmışlardır. Ancak zahirî ilimlerde üstad olan Mevlâna’nın da bulunduğu konum boş değildi. Şems ile görüştüğünde, o kutbiyet makamında bir mürşitti. Hatta Seyyid Burhanüddin, Mevlâna’yı kendinden büyük görerek yerini ona terk etmiş ve kendisi de irşad için Kayseri’ye yerleşmişti⁷⁵.

Anlaşılan ve ortaya çıkan odur ki, Mevlâna’yı Şems irşada gelmedi. Çünkü Şems, Makalât’ında: “Ya Rabbi! Beni Velilerinle buluştur, sohbet ettir, diye Hakk’a ettiğim niyaz üzerine rüyamda Hak tarafından müjdelendiğim Veli Mevlânâ’dır” diyor.

Mevlâna ile Şems arasındaki yakınlık “Merace’l-Bahreyn” iki denizin birleşmesi ve suların birbirine karışmasıydı. Nitekim Mevlâna, Mesnevi’nin birinci cildinde ile bunu şöyle seslendirir:

Her ikisi de yüzme öğrenmiş birbirini tanımış tek bir denizdi. Her ikisi de dikilmeksizin birbirine dikilmiş, birleşmiş candı⁷⁶.

Şems, Sultan Veled ve bazı Tezkere sahiplerinin kabul ettiği gibi Musa’ya benzer bir er olan Mevlâna’ya Hızırılık etmiş, onu âşıklıktan maşukluk mertebesine yükseltmiştir. Şems’le buluşması gerçekleşmeseydi, Mevlâna, Mevlâna olmayacak, sıradan bir şeyh ve sûfi olarak kalacaktı. Bunun gibi Mevlâna Şems’le görüşmeseydi Şems’in ismini kimse bilmeyecekti, belki sufiler arasında bile tanıyan çıkmayacaktı. Kabul edilmelidir ki, bu coşkunluğa hazır olan Mevlâna, silinmiş, arınmış, zeytinyağı konmuş, fitili yapıp düzeltilmiş bir kandil konumundaydı. Bu kandilin yanması için bir ateş, bir kıvılcım aranıyordu ki, Şems, bu işe talip oldu. Fakat o enerjisi bitmeyen, ışığı o kadar yoğunu ki Şems’i bile göstermeyecek kadar kuvvetli olan kandil alev alınca Şems de ona bir pervane kesildi, canını verip onun ışığına karıştı. Şems, Mevlâna’ya bir ayna oldu. Mevlâna ise, Şems’te bütün varlık âlemini kaplayan hakikati, kendini görüyor, kendine âşık oluyor, kendini övüyor, yani aslında Şems-i Tebrizî bir bahane idi⁷⁷. Bu safha, maddenin ve görünen âlemin ötesinde, Varlık’ta bir olmanın ve onda yok olmanın doruk noktasıdır.

Şu hâlde Mevlâna’yı bu derece “çıldırta” ve coşturan Şems, niçin onu halktan ve medreseden, hatta babasından öğütlü olarak okuduğu kitaplardan çekip almak, koparmak istiyor?

Şems’in amacı, Mevlâna’nın bütün fikir ve nazarlarını kalbinin merkezinde yoğunlaştırmak ve böylece onun hakikatine berrak bir ayna olup eşsiz kemalini, kendinden kendine müşahede ettirip farkına vardırmasıydı. Halvet anlarında, ikisi de ilâhî bir istiğrak içinde ruhanî bir zevkin şarabıyla kendilerinden geçiyorlardı. İşte o zaman Şems, Mevlâna’da bütün feyzi parlaklığıyla, bütün güzelliklerinin şaşaasıyla Hz. Muhammed’i gördü. Mevlâna da kendindeki hakikate ayna olan

⁷² Beytur, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, s. 114-115.

⁷³ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, (çev. Sadık Kılıç), İstanbul 2002, s. 216 (IV. bölüm, 3 nolu dipnot).

⁷⁴ Maide, 54.

⁷⁵ Beytur, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, s. 110; (krş. Kâmil Yaylalı), *Mevlâna’da İnanç Sistemi*, Konya 1987, s. 103.

⁷⁶ Beytur, *aynı eser*, s. 112-113; ayrıca bkz. Etik, *Şems ve Mevlâna*, s. 22.

⁷⁷ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, s. 97.

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

Şems'de kendi eşsiz güzelliğini müşahede ederek âşık oldu ve başka alemlere geçti. Ve Şems'in dayanacak hali kalmamıştır:

“Bu gördüğün güzellik cevheri, işte sensin, dedi ve şüphesiz ki, şu sözleri de ilâve etti: Ben, senin gibi eşsiz bir cevhere ayna oldum, bana ne mutlu!... Kalk, Mevlâna! Her ikimiz de Tanrı'nın bu lütfüne karşı şükriyle sema edelim”.

Hemen her ikisi de ayağa kalktılar ve coşkunun bir vecd içinde saatlerce sema ettiler...

Bu olaydır ki, Şems, Mevlâna'nın sohbet şeyhi iken sonra Mevlâna'da gördüğü eşsiz tecellilerin ihtişam ve kemali önünde Mürit ve halifesi haline gelmiştir. Bu zarif olayı Sultan Veled'in İbtidanamesi'nde şöyle aktarır:

“Mevlânâ, manevî sülûkünü şu beytin tek mısrasında toplamıştır:

Ömrümün hasılı bu üç sözden fazla değildir: Hamdım, piştim, yandım.”

Mevlâna'nın pişmesi, babasının ve Seyyid Burhaneddin'in feyizli ve doyumsuz nefesleriyle; yanması da Şems'in nurlu aynasında gördüğü kendi güzelliğinin aşk ateşiyle gerçekleşmiştir. Mevlâna'da küllenmiş, ihtiyaç olan arayış hissi Şems'le alevlenmiştir.

Bu gönül hâli içerisindeki Mevlâna, kendindeki o sonsuz hakikat güzelliğini hissediyordu ve bunu görmek için kendine ayna olabilecek bir dostun ötesinde bir dostla buluşma aşkıyla yanıp tutuşuyordu. Buna elverişli olan Şems'i bulunca, bütün varlığıyla onda eridi yok oldu. *“Müntehi iken kendini mübtedi yaptı, muktedâ iken kendini muktedi yaptı.”*⁷⁸

*“Mevlânâ'nın içinde durmadan yanan Allah aşkının bir kuru vardı. Şems bu kuru alevlendirdi. Mevlânâ, Allah'ın taze bir baharında açmış hiç solmayan geniş bir gül bahçesi idi, Şems o gül bahçesini süsleyen renk renk mis kokulu gülleri gözlerde parıltıdı. Mevlânâ'nın Şems ile buluşmadan önce aşkı takvasında gizli idi; buluştuktan sonra takvası aşkında gizlendi.”*⁷⁹

Aşk içinde kıvranan ve taşan Şems'e göre Allah konuşurunca, ortaya çıkan sözler kelimâttir. Bu durumda olan kul, sanki konuşmanın aktaran enstrümanı olmuştur. Sözlerinde, kendi katkısı devre dışıdır. Kalbine Allah neyi ilham ederse, sadece onu söyler. Ve bu da sonsuzcadır, tükenmez bir deryadır.

Aynı Mevlâna'nın hale gelip, Mesnevî'den beyitler yazdırıp, sonra onu ilk defa duyuyormuşçasına dinlemesi de bunun gibidir. Kelimata nail olanlarda bu hale rastlanılır. Söylemezler, söylettirilirlir. Ve tasavvuf erbabınca bunlar nefsin dahil olmadığı için Kelimatullah'tan kabul edilirler.⁸⁰

Kelimât ehlinin bulunduğu *“evliya”* âleminin ötesinde bir âlem daha bulunur ki, burası, *“mâşuk”* makamıdır. Bununla ilgili Şems'den önce kimse bir şey duymamıştı. Sıradan kimselerin gözünden ve tabii ki, *“âşıklar”* zümresinden daha gizli ve sırlı olan bu zümrenin erlerinden biri Şems-i Tebrizî'dir. Onun Mevlâna'ya bu yüksek yolu gösterdiği ve Mevlâna'nın onun yanında yeniden öğrenmek zorunda kaldığı belirtilir. *“Sultanu'l-maşûkîn”* olan Şems-i Tebrizî için duyduğu bu tasavvufî aşk, Mevlâna'yı şair etmiş ve böylece, kendisi dünyanın en çok okunan ve bilinen büyük şairlerinden biri haline gelmiştir.⁸¹

Diğer bir açıdan bakıldığında kaybolan Şems'i, Mevlâna, kendi varlığında keşfetmiştir. Mevlâna'da da İran mutasavvıflarından görüldüğü gibi, kendisini sevgili ile görmek psikolojisi ortaya çıkar. Bunun sonucunda, yukarıda değindiğimiz gibi, Mevlâna bazı gazellerinin mahlasında, kendi adı yerine, mâşukunun ismini anar⁸².

Tasavvufî kişiliği babası ve can dostu Şems-i Tebrizî'yle⁸³ şekillenen Mevlâna'nın *“Divân-ı Şemsü'l-Hakâyık ismi altında Şems Tebrizî'nin maneviyatına ithaf ettiği şiirlerde panteizmin”*⁸⁴ belki en

⁷⁸ Beytur, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, s. 116-117.

⁷⁹ Beytur, *aynı eser*, s. 118.

⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, “Şemseddin-i Tebrizî'nin Bazı Kur'an Ayetlerine Getirdiği İşârî Yorumlar-II”, *AÜİFD*, XLI, Ankara 2000, s. 49.

⁸¹ H. Ritter, “Celâleddin Rûmî” mad., *İslâm Ansiklopedisi*, III, (MEB), İstanbul 1988, s. 55.

⁸² Ritter, *aynı makale*, s. 55-56.

⁸³ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara (tarihsiz), s. 133.

yüksek derecesine kadar yükselebilmesi, semâ ve raksa, musikiye karşı samimi bir incizab göstermesi, her şeyden çok Şems'in telkinlerine isnad edilebilir. Lisan ve nazım bakımından çok bozuk, çok kusurlu sayabileceğimiz bu manzûmeler, mistik bir ruhun en samimi ve coşkun hissî anlarını zabt ve tespit etmek bakımından, Mevlâna'nın hissî hayatını layıkıyla anlamak için en canlı birer vesikadır; eski İskenderiye Mektebi'nin esaslı fikirlerini biraz Hind, İran ve Arap mefhumlarıyla karıştıran Mevlâna için, tasavvuf, billurlaşmış bir 'belli kâideler ve akâdeler mecmuası' değil, duyulan, yaşanılan bir şeydir ki, öyle aklî ve hissî muhâkemât ile değil, tehaddüsî keşf ile, yani ilham ile, aşk ile anlaşılabilir."⁸⁵

İkinci ve son gelişte Mevlâna'nın Şems'e karşı muhabbet ve dostluk bağımlılığı daha fazla artmış; onu aramakta daha çok saygı duymaktadır. Mevlâna için yüzyıllar gibi bir ayrılıktan sonra vuslata ermiş iki âşık gibi birbirleriyle öylesine kaynaşmışlardır ki artık ayrılmaz bir bütün haline dönüşmüşlerdir. İşte Mesnevî'de bu buluşma, şu hasret sözleriyle can bulur:

Onun yüzünü görünce gül gibi açıldı, sevindi; vuslat ta ayrılık bağlarından kurtuldu, özgür oldu.

Ey canların etrafında döndüğü Hak ankası, dedi, çok şükür ki o Kaf dağından tekrar geldin!

Ey aşkın, kıyamet meydanının İsrâfili! Ey aşkın aşkı, ey aşkın gönlünün istediği sevgili.

Ey tek güneş! Yüzbinlerce defa seni dinlemek arzusuyla aklım başımdan gitmişti.

Sence bilinen benim kalp sözlerimi, hep sağlam akçe gibi kabul eden sendin.⁸⁶

Mevlâna, Şems'in yol göstericiliğini kazanmak için, "kendisini şimdi Şems'in gölgesi gibi görüyordu." Fakat 'ben'i, yani geleneksel benliği ortadan kaldırmak için dönüşmeye ihtiyacı vardı. Mevlâna, aynı anda iki çeşit çelişki ile baş başaydı. İçsel olarak ne olduğu ile ne olmak istediği imgesi arasındaki bir çelişki hali yaşıyordu. Kendi çabası ve çevreden aldığı sonlu ve sınırlı 'benlik' ile evrenle ve bütün insanlık ile ilişkisi sonucu meydana gelecek benlik⁸⁷.

Mevlâna'nın, Şems'le özdeşleşmesi, yani Mevlâna'nın Şems'in ruhsal varoluş düzeyine erişmesi kaotik bir özdeşleşme süreciydi. Bu özdeşleşme nasıl ve hangi süreçte gerçekleşmişti? Mevlâna, halkın beğenisinden, dinî otoritelerden, inançtan ve hatta Aristo mantığından kendisini uzaklaştırma sürecinde, çileli ve zorlu bir zamanlar geçirdi. Çünkü onun en önemli ve tek dayanağı Şems'in zihinsel varlık düzeyiydi⁸⁸.

Özdeşleşme sürecinde kısa yol takip eden Mevlâna, çeşitli makamlardan geçmek için uzun zaman harcayacağına, özgün kişiliği, vukufunun derinliği ve samimiyeti sebebiyle, amacı için yoğun bir duygu seli üretti. Belirgin olarak Şems'in ruhu, daha sonra evrensel benlik ve nihai olarak benliğin arkasındaki yaratıcı aşk olmaya çaba gösterdi. Mevlâna'nın ruhsal ve psikolojik özellikleri ile evrensel ruhu temsil eden Şems'ti. Divân-ı Şems'te Mevlâna, adı Şems olan imajla ilgilendiğini sürekli hatırlatmaktadır. Bunun için o, Şems'in sadece bazı nitelikleriyle değil, bir bütün olarak ruhla özdeşleşmek arzusundaydı. Bu ise, onun kişiliğinin tamamında değişmeyi zorlayıcı bir yoldu.

Mevlâna, çeşitli biçimlerde, ama mutlaka ruhen Şems ile bir olma sevgisini taşımaktadır:

Ey Şems, beni koru ey Şems, beni koru

Bir gün bu gerçekleşecek

Mutlaka ruhta ve kalpte bir olacağım, mutlaka bir olacağım. (Rumi, Divân-ı Şems)⁸⁹

Birleşmenin başında Mevlâna, kendi ruhu ile Şems'in arasında bir mesafenin olduğunu ve birleşmenin meşakkatli ve zor olduğunun bilincindeydi. Ama her şeye rağmen, bir taraftan Şems'le birleşme, diğer taraftan Şems'in erişilmesi zor makamı. Mevlâna, tam bir ikilem içerisindeydi. Şu sözleriyle bunu, tüm çiplaklığıyla, açığa vurur:

⁸⁴ Köprülü'nün İslâm tasavvuf undaki vahdet-i vücud düşüncesini panteizm ile ifade etmesinin makul bir gerekçesini bulmakta zorlanılmaktadır.

⁸⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 223-224.

⁸⁶ M. Nuri Gencosman, "Giriş", *Makâlat (Konuşmalar)*, I, Şems-i Tebrizî içinde, İstanbul 1974, s. 20-21.

⁸⁷ Arasteh, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, s. 45.

⁸⁸ Arasteh, *aynı eser*, s. 53.

⁸⁹ Arasteh, *aynı eser*, s. 53-54.

*Ey kalbim şikâyet etme, zira sevgilim işitmeyebilir;
Ey kalbim, benim devamlı hasretimden korkmuyor musun?
Hatırlamıyor musun konuşurken dediğini:
'Benim bahçemi (varoluş düzeyi) artık isteme...'
Ey kalbim! Kınama nehir gibi akan göz yaşlarıma karışma
Sabahtan akşama kadar süren bu acı feryatları duymadın mı?
Haddini bil! O, birleşme bahçesinden bahsetme
Dikenlerin farkına varman yetmez mi?
Dedim ki, ruhumu kurtar. Arkadaşlığına ihtiyacım var
Sen kurtarıcısın. Başım çok ağırlaştı ey benim sarhoş sâkim!
O güldü ve şöyle dedi: 'Ey oğul, bu doğrudur, fakat fazla ileri gitme!'
O güldü ve şöyle devam etti: 'Ey benim tarafımdan uyandırılan, sen, benimle sarhoş edilen
Davana bağlılığını görünce ayağına düştüm.'
'Ben dünyada bir hiçim eğer arkadaşım olmazsan.' dedim
Dedi: 'Bir hiç olursan eğer bu dünyada işte o zaman yüzümü açıkça görebilirsin
Benliğini kaybet eğer bunu istiyorsan; benliksizlikte varlık düzeyimi tanı.'
Dedim ki: 'Senin tuzağında, senin kadehin olmadan nasıl benliği kaybedebilirim ki
Bana hayatın bedeli olarak bir kadeh sat ondan sonra pazarımda neler var onları gör.'
Dedim ki: 'Ey sevgili üzgünüm siman beni sersemletmektedir
Ben kalpsizim, hayatsızım, sen hep kalbimin arzusu olarak kal.'
Dedi: "Birçok sevgiliden namaz seccadelerini kaptım
Özellikle de sade kalpli olanı, sen yaptıklarımı rüzgara savurdum
Buna karşın ben sana dünyayı ve bir ruh verdim sen ruhların ruhu gibi olacaksın*

*Meleklerin sarayında cennetin komutanı ol;
Şimdi sırlarımın kalbinde hükümdarı ol
Neşeli bir raksla bahçemin sırlarına gir.'
Padişahım Şemseddin, Cebrail'in komutanı
Senden dolayı ruhum, senden dolayı hayatım ne kadar mutludur, ey bahçemin aydınlığı
(Rumi, Divân-ı Şems)⁹⁰*

Varoluş düzeyinde Mevlâna genellikle şiirlerini, kendi imajı ile Şems'in imajı arasındaki monolog tarzından çıkıp diyalog üslûbunda sunar. Rehberinin yakınlığını hisseder. Şimdi sorgulama aşamasına vardığından şüphesi yoktur:

*Gece yarısı bağırdım: 'Bu kalp evindeki kimdir?'
Dedi: 'Çehresinden ayın ve güneşin utandığı benim.'
O dedi: 'Neden bu kalp evi farklı imajlarla doldurulmuş?'
Dedim ki: 'O yüce zatınızın yankısıdır ey yüzü Çigil mumu olan.'
Dedi: 'Bu kalp kanına değmiş diğer imaj nedir?'
Dedim ki: 'Bu benim suretimdir, kalbim muzdarip ayağım çamurda
Ruhumun boynuna ipi geçirdim ve kendime nişan
Olarak getirdim o aşkın sırdaşındır; sırdaşını kurban etme.'
O bana ipin bir ucunu verdi, hile ve aldatma dolu bir ip.
'Çek!' dedi, 'Çekeyim ve çekerken onu kırmayayım.'*

⁹⁰ Arasteh, aynı eser, s. 54-55.

Ruhumun çadırından sevgilimin sureti parladı öncekinden daha güzel

Elimi ona (Şems'e) uzattım; o elime vurarak "Bırak gitsin" dedi.

Ben: 'O kadar kattısın ki' dedim.

Dedi: 'İyilik için katıyım oç ve kinden değil.'

Kimi girer ve 'O benim!' derse, onun yüzüne çarparım

Çünkü bu aşk mabedidir ey salak, koyun ağılı değil!

Elbette o yakışıklı imge Selâhaddîn olanın suretidir;

Gözlerine ovuştur, kalp gözüne bak, kalp gözüne... ' (Rumi, Divan-ı Şems)⁹¹

Mevlâna, zihnindeki imajları çizen ressam olarak kendisini görmeye başlar. Ancak Şems'in imajı akla gelen bütün imajları yakar yok eder. Bu varlık düzeyinde, evrensel imajlar yaratma arzusu depreşir:

Ben bir ressamım, resim yapıcıyım, her dem güzel bir şekil meydana getiririm.

Sonra sen buradayken onların hepsini eritirim.

Yüzlerce hayali çağırır ve ruh ile donatırım;

Senin hayaline batınca onları bir ateşe atarım.

Siz şarap tüccarının sâkisi misiniz yahut onun

Bir türlü sarhoş olmayan düşmanı mı?

Yahut siz misiniz her yaptığım evi yıkan ruh sizde erimiştir ve o sizinle mezcolumuştur.

İşte! Ruhu aziz tutuyorum; çünkü o senin kokunu taşımaktadır

Benden akan her damla kan şöyle demektedir:

Senin aşkınla rengim aynıdır, ben senin aşkına ortağım

Bu çamur ve su evinde bu kalp sizin için harap olmaktadır

Ey sevgili, eve gir yoksa ben onu terk edeceğim."⁹²

Bazı zamanlarda Mevlâna, Şems'le ayrı ayrı iki bedende tek ruh olduklarında, gerçek saadetin doruğuna ulaştığının dayanılmaz hazzını yaşamaktadır:

Ne mutlu andır ki, o sen ve ben

Sarayda oturduğumuzda iki vücut ile iki suret

Tek ruh, zatınız ve ben, koruluğun renkleri kuşların ötüşü

Bize ebediliği bağışlayacaktır

Biz bahçeye girdiğimiz zaman, zatınız ve ben göklerdeki yıldızlar

İmrenerek bizi seyredecekler, biz onlara ayın kendisini göstereceğiz

Vecd halinde birbirimize karışmalıyız, neşeli ve gevezelikten uzak, zatınız ve ben

Cennetin bütün parlak tüylü kuşları kıskançlıktan kalplerini yiyip yutacaklar.

Orada öyle bir tarzda güleceğiz ki, zatınız ve ben

Bu çok hayret edilecek bir şeydir, zatınız ve ben burada, bu kuytu yerde birlikteyiz,

İkimiz şimdi hem Irak'tayız hem Horasan'da, zatınız ve ben."⁹³

Bu vuslat gerçekleşikten sonra Mevlâna, Şems imajının göz önünde kıvılcım gibi gelip gittiğini duyumsuyordu. Nihâî safhada Mevlâna, Şems'in hayalini kendi hayaliyle özdeşleştirdi. Bu birleşmiş varlık düzeyinde Şems'in ruhu, artık kendisinininkine çok yakındı. Bu noktada eğer Şems bir şeyi biliyorsa, kendisinin de bildiğini söylüyordu. Bunun üzerine şunu söylüyordu: "Her nefeste benim kalbimin rengi onun düşüncesinin rengini almaktadır." (Rumi, Divan-ı Şems)⁹⁴

⁹¹ Arasteh, *aynı eser*, s. 57-58.

⁹² Arasteh, *aynı eser*, s. 58 (naklen; R. A. Nicholson, *Selected Poems from the Diwan-e-shams Tabriz*, Cambridge University Press, Cambridge 1952).

⁹³ Arasteh, *aynı eser*, s. 59 (naklen; Nicholson, *Selected Poems from the Diwan-e-shams Tabriz*).

⁹⁴ Arasteh, *aynı eser*, s. 59.

Bu bölümü bitirmeden bu iki “*Dost*” ve “*Sevgili*” ile ilgili bir hususu irdelemekte ve açıklığa kavuşturmakta fayda olacağını düşünüyorum. O da Şems ve Mevlâna’nın dostluk ve yakınlığını çarpıtan, onu cinsel sapmalarına taşımaya çalışan, ruh ve düşünce bozukluğu içerisindeki yurt içinde ve yurt dışında insanların bulunmasıdır. Örneğin, bazı Avrupalı yazar ve ressamlar, Şems’i 14 yaşlarında, sümbül gibi siyah saçlı bir oğlan gibi göstermişlerdir. Bu sunuş, ancak halkın zihnini bulandırmaya yönelik bir manipülasyondan başka bir şey değildir. Tarihen biliniyor ki, Mevlâna Şems ile buluştuğunda 50 yaşını geçkin idi. Şems ise, Mevlâna’nın yazdığı gazellerden anlaşıldığına göre 70 yaşını aşkın olduğu düşünülmektedir⁹⁵.

İki Mürşid/İki Mürid Arasındaki Mektuplar

Şems’in ilk gidişinden/kayboluşundan birkaç ay sonra ilk havadisler, Konya’ya ulaştı. Onu, Şam’da görenlerin olduğunu duyan Mevlâna, bu habere çok sevinmiş, hemen o gün manzum ilk mektubunu kağıtlara dökmüştü.⁹⁶

Mektup gönderilmiş, fakat aylar geçtiği halde, hiçbir cevap gelmemişti. Şems de bunu istiyordu. Mevlâna yalvaracak, o direnecekti. Böyle bir ayrılık, Mevlâna’yı daha da pişirecek, kavuracaktı. Gönderilen ilk mektuba cevap vermemişti. Bir süre sonra, Mevlâna ikinci mektubu yazdı: Yine yollar, haberciler gözlemediği halde cevap gelmiyordu. Mevlâna mum gibi erimiş, sararıp solmuş, başka bir hâli yaşıyordu.

Üçüncü mektup, kırık-dökük bir gönlün hıçkırıklarıyla bezendi: Çok şükür, Şems’ten ilk haber gelmiş, mektubu alınmıştı. O da aynı coşkunluk, aynı özleyişle cevap veriyordu. Mevlâna sevinç içindeydi:

“*Yürüyen ey erler, cânânı getirin...*

Bizden kaçan o müstesnayı getirin.”

diye gazeller söylüyor, divanlar yazıyordu⁹⁷.

Eflakî’nin bildirdiğine göre, Şems ilk defa, Şam’a gidişinde, Mevlâna birkaç defa ilginç mektuplar gönderip onu dönmeye hararetle ikna etmeye çalıştı⁹⁸. O manzum mektuplardan elde ettiklerimizi müdahale etmeden, bozmadan ve değiştirmeden olduğu gibi zikredeceğiz:

Birinci Mektup

Selamlardan ve acımadan sonra, şiir. Ey kalbimizde olan nur! Gel, didinmelerimin ve arzumun sonu, gel.

Hayatımız, senin elinde olduğunu biliyorsun, hayatı kullarına sıkıntılı yapma gel.

Ey aşk! Ey mâşuk! Engelleri aş ve inadı bırak da gel. Ey Hüdhüd’lerin sahibi olan Süleyman!

Lütfedip de bizi aramak üzere gel. Ruhlar senin kaybolmadan ötürü inleyip feryat etmedeler; miadını doldur da gel

Ayıpları ört, iyilikleri saç, cömert olanların adeti de böyledir, gel. Farsça ‘gel’ nasıl derler? ‘Biya’ mı? ya gel ve ya bizim davetimize hak ver de gel.

Geleceğin zaman muradımız ne de açılır. Gelmeyeceğin zaman da, muradımız ne de kesat olur; gel.

Ey Arabın Küşadı! Ey İran’ın Kubadı! Kalbimi hatıranla fethedersin, gel.

İçim, sana ‘gel’ deyicidir. Ey senin varlığından olacak olan varlık, gel.

Ey benim ayım! Senin için ülkeleri dolaştım. Beni ve ülkeleri çevrelediğin halde gel.

Sen yaklaşan ve uzaklaşan güneş gibisin. Ey kullara yakın olan, gel.⁹⁹

İkinci Mektup

Ey dünyanın zarifi! Selam senin üzerine olsun. Benim hastalığım ve sağlığım senin elindedir.

⁹⁵ Etik, *Şems ve Mevlâna*, s. 35 (dipnot).

⁹⁶ Önder, *Mevlâna*, s. 50-51.

⁹⁷ Önder, *aynu eser*, s. 51.

⁹⁸ Eflakî, *Âriflerin Menkibeleri (Menâkibu’l-Ârifin)*, II, s. 283.

⁹⁹ Eflakî, *aynu eser*, s. 283-284; (krş. Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*), s. 92-94.

Kulun derdinin dermanı nedir? Söyle, bu eğer alırsam, senin dudaklarından aldığım öpücüktür.

Eğer vücudumla senin hizmetine ulaşmazsam, ruhum ve kalbim senin yanındadır.

Mademki sözsüz hitap ulaşmıyor, o halde dünya niçin lebbeykle (buyurla) doldu.

Nahs, sana beni sa'da değişir der; Sa'd sana, ey iki saadet der.

Senden feryatla (yine) senin önüne gelirim. Ah, senden sana karşı yardım isterim¹⁰⁰.

Üçüncü Mektup

Vezirin (Sadr-ı Âli) ömrü yüce olsun, Tanrı onun bekçisi ve koruyucusu olsun.

Talihlilerin ilerde görecekleri her ne dirlik varsa onun yanında peşin alınmış olsun.

Onun tatlılığı ile dolu olan hararetle mecliste, donuk kalpli arkadaş bulunmasın.

Gaybın kapısında bağları çözülmüş olan canlar, onun önünde halının nakışları gibi bağlı olsunlar.

Sağında ve solunda olan devlet, Güney ve Kuzeyinde de olsun.

Cisim ve canın istediği vilayette o, her ikisinin (yani cisim ve canın) padişahı ve valisi olsun.

Şems-i Tebrizî nakit bir talihtir. O bana yeter. Ondan başkası krediyle olsun¹⁰¹.

Dördüncü Mektup

Ezelî olarak diri olan, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her an işte-güçte olan Tanrı'ya and olsun...

Onun ışığı, yüzbinlerce gizli şeyler bilinsin diye aşk mumlarını yaktı, parlattı.

Onun bir buyruğuyla dünya, âşıkla, aşkla, hâkimle, mahkûmla doldu.

Onun görülmemiş definesi de, Tebrizli Şems'in tılsımlarıyla gizlendi.

İşte öylesine bir Tanrı'ya and olsun, sen gittin-gideli biz, mum gibi tatlılıktan ayrıldık.

Bütün gece mum gibi yanıp durmadayız; ateşiyle eşiz-dostuz da baldan mahrumuz.

Onun yüzünün ayrılığıyla bedenimiz yıkıldı-gitti; cansa bu yıkık yerde baykuşa döndü.

O dizgini artık bu yana çevir; zevk ve safâ filinin hortumunu bu yana uzat.

Sen olmadıkça semâ helal değildir; zevk ve neşe, şeytan gibi taşlanmıştır.

Sen yokken, okunup anlayacak, zevk alınacak bir tek gazel bile söylenmemiştir.

Mektubu dinleyince, bu zevkle beş-altı gazel nazmedildi ancak.

Ey Şam'ın da Ermen ülkesinin de Rûm diyarının da övüncü, gecemiz, seninle sabah gibi aydın olsun.¹⁰²

Mevlâna, o ayrılık ateşi içinde büyük sıkıntılar çekerken Şam'dan gelen bir mektup umutları canlandırdı. Çünkü Şems'in Şam'da olduğu öğrenilmiş ve kayıp hazinenin mekânı tespit edilmişti. Şems'in mektubu şu ifadelerle başlıyordu:

“Mevlânâ'ya malum olsun ki, bu zaif hayır duası ile meşguldür. Hiçbir yaratıkla ilgisi yoktur. Her birinin ahvali sohbet sırasında anlaşıldıktan ve dostlar ayrı yarı kendilerini gösterdikten sonra ancak pek değerli, diri gönüllü bir dervişe rastladım. Öyle bir derviş ki, Mevlânâ eğer onun iç yüzünü, gerçek tarafını bilselerdi şüphe yok ki ona sevgi nazarıyla bakar, saygı göstermekten geri durmazlardır. On yıldan fazladır ki burada bu duacınızın sohbetinde bulunmuş olan bu eski dost, Şam'a tekrar gelişimde bana yine dostluk ve aşinalık gösterdi.”¹⁰³

¹⁰⁰ Eflâkî, aynı eser, s. 284-285; (krş. Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*), s. 94.

¹⁰¹ Eflâkî, aynı eser, s. 285; (krş. Fürûzanfer), aynı eser, s. 94-95.

¹⁰² Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1999, s. 217; (krş. Feridün b. Ahmed-i Sipehsâlâr), *Mevlâna ve Etrafindakiler (Risâle)*, s. 127-128; Eflâkî, aynı eser, s. 285-286; Fürûzanfer, aynı eser, s. 94-95; Gencosman, “Giriş”, s. 9.

¹⁰³ Gencosman, aynı makale, s. 18-19.

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

Mevlâna, Sultan Veled'e öğütler verdi. "*Benden selam götür, âşıkane secdeler et. Şam'a girer girmez Salihîye semtinde meşhur bir han vardır oraya git ve mümkün ise şu gazeli de onun huzurunda inşad et*", dedi:

Gidin ey yoldaşlar, dostumuzu bu tarafa çekmeye bakın! Nihayet o kaçak sevgiliyi tekrar bana getirin!

Tatlı teraneler, renkli bahanelerle o güzel yüzlü ay parçasını o hoş çehreli sevgiliyi eve doğru yürütmeye çalışın.

Eğer başka zaman gelirim diye söz verirse aldanmayın! Bütün sözleri hile ve kaçamaktır. O, sizi aldatır.

Onun çok sıcak bir nefesi vardır. Cadılıkla, büyüçülükle suya düğüm vurur, havayı bağlar.

Eğer mübarek ve sevinçli haliyle o sevgilim buraya gelirse, sen otur da seyret; bak Tanrının ne garip işlerini göreceksin.

Bir kere onun cemali parlayınca, güzellerin güzelliği hiç kalır. Onun güneş gibi parlayan yüzü karşısında bütün ışıklar söner.

Ey hafif kanatlı gönül kuşu git bensiz benim dilberime uç; o değer biçilmez mücevhere selam ve sevgiler götür¹⁰⁴.

Mevlâna'nın Bombay'da 1340/1920 yılında basılan Mesnevi'sinin ilavesi olan biyografisinde, Şems'in Mevlâna'ya bir mektup gönderdiği kaydı bulunmaktadır. Bu rivayetin kaynağı, yazarına göre Eflâkî'nin Menakıbı ile 40 sene Mevlâna'ya müsahip olan derviş Sipehsâlâr'ın menakıbıdır. Şüphesiz ki, Sipehsâlâr'ın Risâle'sindekiler Mevlâna ile olan münasebetlerinden elde ederek yazıldığından güvenilir niteliktedir:

Efendinin ulu topluluğundaki yaşayış yücelikle, murada erişmekle devam etsin.

Temiz insanların, daima sayesinde güzel ad kazandıkları kutlu adınız devamlı olarak sağolsun.

Selamının, hürmetlerini arz ederim, çünkü siz, bu yolun velinimetisiniz.

İhtiyakarımı nasıl anlatayım ki ben bir balığım, sen ise inayet ve ikram denizisin.

Susamış balık su olmaksızın durur mu? Ey canın hem danesi, hem tuzağı olan zat.

Bu selam mektubunun arzına sebep odur ki siz, zaten benim işlerimi sona erdirirsiniz.

Şu hizmet mektubu elinde bulunan kişi, sizin şeker saçan lütuflarınızdan bir şerbet içmek diler.

Senin halka ettiğin keremlerden ötürü havasta, avamda rahattadırlar.

Sen onu himayene al, çünkü bu zaman halkının koruyucusu sensin.

Sen canın sığınağı olduğun için, bu da senin gölgede dinlensin.

Böylece minnetinize batmış olayım, çünkü sen başlamıştın, yine sen devam et.

Sen Müslümanların güneşi olduğundan, senin gölgen Müslümanlar üzerinde ebedî kalsın.

Eğer burada bir iş, bir hizmet olursa, ben de itaatla, kabulle hizmet eylerim.

Ey Tebrizli Şems, sen varlık cihanında, âşıklara rahatlık veren cansın¹⁰⁵.

Gerçekten de Şems, varlık aleminde Âşıklara ilham veren candır.

Sonuç

Şems-i Tebrizî, kimliği ve kişiliği hep tartışıldığından dolayı bazılarınca saygın bir veli, bazılarınca da "iğrenç" ve "patavatsız" biriydi. Ancak bazı kimseler tarafından evliya derecesinde hürmet gören, bazıları tarafından da iğrenç ve sinik görülerek nefret kazanmış bir insandır.

Başkalarının üstünde tesir yapmaktan hoşlanan bir kişiliğe sahip Şems dış görünüşü dikkate almazdı. Hatta dış görünüşü önemseyenlerin düşüncelerinin aksine tavır geliştirdi. Bununla birlikte Şems, kendisinden beklenen davranışları sergilemeyen veya ne tepki vereceği tahmin edilemeyendir.

Aşk, vecd ve hakikat dervişi Şems, özgürlüğünden kolay kolay taviz verecek bir model değildir. O aynı zamanda keskin bir zekâ, insanları iyi tanıyan bir bilge ve şöhretten kaçan bir sufidir.

¹⁰⁴ Gencosman, aynı makale, s. 19-20.

¹⁰⁵ Fûrûzanfer, Mevlâna Celâleddin, s. 92 (167 nolu dipnot).

Özgür ruhlu ve çekici bir insan olan Şems, sırlar sırrı ve aydınlanmanın nurudur. Bir rehber olarak ulaştırılması zor bir yetenek ve irfana sahiptir.

Dışa açık, inandığı ideallerini sonlu hiçbir güçten –buna Mevlâna da dahildir- çekinmeden söyleyen ve savunan Şems, kendisi için prensip edindiği özgürlüğü ve serbestliği, karşısındaki insana da tanımaktan kaçınmaz.

Şöhreti afet olarak kabul eden ve deşifre olmaktan sakınan Şems, geniş bir bilgiye ve gelişmiş, eleştirel bir zekaya sahip olan, insanı çok iyi tanıyan ve onun eylemlerinin doğurduğu problemleri iyi tahlil eden, tanınmaktan kaçan bir derviş profili çizer.

Sıradanlık ve basitlik Şems'in ruhuyla uzlaşmaz bir haldir ki, bu durum onda gurur ve kibire de yol açmaz. Kendisinin diğer nefislerden ayırıştırılmasına tahammül edemeyen hatta fırsat bile tanımayan Şems'e yakışan da bu olsa gerektir. Zira o, bizden biri olup, bize tüm varoluşumuzla bizi anlatan ve bizi yaşatandır.

Sözlerin ve kelimelerin anlatmada güçlük çektiği makamlara erişen Şems, çıktığı en uzun yolculuk ve bunun yansıması olan gurbet sonucunda ailesine ve en yakınlarına yabancılaşan bir kimliğe bürünür. Bu o derece hüznü bir gurbettir ki, adeta sürgündeki bir Şems ortaya çıkar.

Şems'in kayboluşu veya öldürülüşüyle ilgili meselede ise, mevcut farklı rivayetler bezen birbirini desteklerken, bazı zamanlar da birbirlerini nakzeder.

Ömrü boyunca Şems'in, Tebriz'de Ebûbekr Sellebaf ve Konya'da Mevlâna olmak üzere iki gönül sultanının dışında herhangi bir bağlantısı yoktur.

Şems olmasaydı, Mevlâna belki de babası gibi ikinci bir Sultanü'l-Ulema olarak medrese hocası olacak dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Bu Şems için de geçerlidir. Mevlâna olmasaydı, onu da kimse bilmeyecek, tanımayacaktı. Ancak şu da bir gerçektir ki, bilinmemek ve tanımamak Şems'in doğasında mevcuttur.

Şems ile Mevlâna'nın buluşması, yakınlaşması ve nihaî aşamada bir olması hem maddî hem de gönül cihanında ender gerçekleşmiş hadiselerdendir. Bunu aşırı şekilde büyütmemizin ve yüceltmemizin sebebi, evrensel vuslatın sonuçları itibariyledir. Aslında sonuç, birleşmenin, dostluğun ve muhabbetin zirvesidir, kısaca “*ikiz ruhlar*”ın iki ayrı bedende ama tek bir ruhta kavuşmasıdır.

Hakiki veli ve hakiki dost olarak nitelendirdiği Mevlâna için methiyeler düzen Şems, kendisini onun karşısında hiçliğe indirmektedir. Her ne kadar Mevlâna, başlangıçta Şems'e karşı bir derviş gibi davranmışsa da aralarındaki ilişki, bir dervişle şeyh arasındaki yahut bir şakirtle üstat arasındaki ilişkiyi akla getirmez. Bu bağlantı, iki dostun zaman zaman rollerini değiştirdikleri bir muhabbet şeklinde tezahür eder.

Şems'in hayat lügatinde dostluk, Mevlâna'yı gördükten sonra nefisini öldürmektir. Dostluk, Mevlâna ve Şems'te doruğa ulaşmıştır. Şems-i Tebrizî'nin kaybolmasından sonra Mevlâna çok defa onun ismini kullanarak, bazen onun ağzından olmak üzere birçok gazel ve rubailerini yazmış, Şems'i sembol gibi göstererek ilâhî aşkı, vahdet-i vücud görüşü içinde mistik bir ruhun duyguları halinde dile getirmiştir. Ayrıca Makâlât'la Mesnevi arasında çok kuvvetli bir bağlantı vardır. Mevlâna Makâlât'ın birçok hikayelerini, meselelerini, bahislerini Mesnevi'sine almıştır.

Tebrizli Şems, Mevlâna'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilâk karşısında kalmıştı ki onun alevleri içinde kendisi de yanmıştı. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlâna'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu doğurmuştur. Mevlâna, kaybolan Şems'i kendi ruh ve bedeninde bulmaktadır.

Şems, Mevlâna'ya salt aklın, rasyonalizmin zincirinden kurtulmanın formülünü vermiştir. Sufilik yaşadığı bir tecrübe olmasına rağmen yine de sıradan bir din bilgini olarak yaşayan Mevlâna, Şems'le tanıştıktan sonra aşkından çoşan ve kaynayan okyanus halini almıştır.

Okyanusların birbirlerinde buldukları fakat başkalarının bulamadıkları en önemli zenginlik, zahirî dünyada bulunmayan aynaydı. Bunlar, şeyhlik, mürşitlik, halifelik, müritlik makamlarının daha da ötelere aşarak birbirlerine ayna oldular.

Şems, Murad yani istenilen kişi. Mevlâna ise Murad'ın Murad'ı olmuştur. Mânâ denizinden inci çıkararak Mevlâna'dır. Şems ise tüccardır, incileri alandır; ancak o, değer biçer.

Nihayetinde, Şems ve Mevlâna, yetkin insan olmanın, erdem ve yaratılışın sırrıdır. Hakikatin terennümü, muhabbetin tecellisi ve insanlık dokusunun birer atlasıdır.

Kaynakça

- Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, (çev. Lâmiî Çelebi, haz. S. Uludağ, M. Kara), (2. Baskı), İstanbul 1998.
- Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri, I (Menâkıbu'l-Ârifin)*.
- Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri, II (Menâkıbu'l-Ârifin)*, (çev. Tahsin Yazıcı), (3. Baskı), İstanbul 2001.
- ALTINTAŞ, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara (tarisiz).
- ARASTEY, Reza, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş: Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Kişilik Çözümlemesi*, (çev. B. Demirkol, İ. Özdemir), Ankara 2000.
- Asaf Halet Efendi, *Mevlâna ve Mevlevilik*, İstanbul 2002.
- BAYRAKDAR, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989.
- BEYTUR, Mithat Bahari, *Mesnevi Gözüyle Mevlâna (Şiirleri, Aşk ve Felsefesi)*, İstanbul 2005.
- CAN, Şefik, *Mevlâna ve Eflatun*, İstanbul 2004.
- CAN, Şefik, *Mevlâna, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, 2013.
- CEBECİOĞLU, Ethem, “Şemseddin-i Tebrizî'nin Bazı Kur'an Ayetlerine Getirdiği İşârî Yorumlar-II”, *AÜİFD*, XLI, Ankara 2000.
- EMİROĞLU, İbrahim, *Sûfi ve Dil (Mevlâna Örneği)*, İstanbul 2002.
- ETİK, Arif, *Şems ve Mevlâna*, Konya 1982.
- EYÜPOĞLU, Sahattin – M. Ali Cimcöz, *Eflatun*, (8. Baskı), İstanbul 1995.
- Ferîdün b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler (Risâle)*, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977.
- FÜRÛZANFER, B., *Mevlâna Celâleddin*, (çev. Feridun Nafiz Uzluk), İstanbul 1986.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlâna Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul 1999.
- KARAKOÇ, Sezai, *Mevlâna*, (2. Baskı), İstanbul 1999.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (7. Baskı), Ankara 1991.
- Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, (çev. A. Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın), İstanbul 1994.
- Mevlâna Celâleddin, *Mektuplar*, (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1999.
- Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I, III, (haz. Şefik Can), İstanbul 2000.
- Mevlâna, *Mesnevî*, I, (çev. Veled İzbudak), (2. Baskı), İstanbul 1991.
- NASR, Seyyid Hüseyin, *Tasavvufî Makaleler*, (çev. Sadık Kılıç), İstanbul 2002.
- ÖNDER, Mehmet, *Mevlâna*, Ankara 1982.
- QURBANZÂDE, Kâzım, “Mevlâna Celâleddin Rumî'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri” (çev. Seyfettin Altaylı), *Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni (15-17 Aralık 2000)*, Ankara.
- RİTTER, H., “Celâleddin Rûmî”, *İslâm Ansiklopedisi*, III, (MEB), İstanbul 1988.
- SCHİMMEL, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlâna Celâleddin Rûmî*, (çev. Senail Özkan), (2. Baskı), İstanbul 2000.
- SCHİMMEL, Annemarie, *İslâm'ın Mistik Boyutu*, Kabalcı yayınları, İstanbul 2001.
- Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar)* I, (çev. M. Nuri Gencosman), İstanbul 1974.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, İstanbul 2004.
- YAYLALI, Kâmil, *Mevlâna'da İnanç Sistemi*, (3. Baskı), Konya 1987.